

BOTOS JÁNOS

A fizetőeszköz inflációja az első világháború alatt és után 1914–1924

Az infláció térnyerése

1914. július 28-án az Osztrák–Magyar Monarchia követe Belgrádban átnyújtotta a Szerb Királyságnak szóló hadüzenetet. A következő két hétben a központi hatalmak (Németország, Osztrák–Magyar Monarchia) és az antant (Franciaország, Nagy-Britannia, Oroszország) között megtörtént a kölcsönös hadüzenet. Kirobbant az első világháború.¹ A magyar közvéleményt, amely évtizedek óta békében élt, és polgárai számára a háborúkról szóló híradások, rajzok és fényképek csupán az újságok lapjain jelentek meg mint színes beszámolók, meglepetésként érték az első összecsapásokról, a veszteségekről és a vereségekről tudósító hírek. A hadműveletek megkezdésével egy időben – július 30-án – a legfontosabb élelmiszerek, iparcikkek árai rohamosan növekedni kezdtek. Budapesten a liszt ára kilogrammonként 21 fillérről 30-ra (42,90%), a burgonyáé

¹ Az 1914–1924 közötti korszak történeti irodalmából lásd a következőket: ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. században*. 4. javított és bővített kiadás. Osiris Kiadó, Budapest, 2010.; *Magyarország az első világháborúban. Lexikon*. Főszerk.: SZILJ Jolán. Petit Real Könyvkiadó, Budapest, 2000.; GALÁNTAI József: *Az I. világháború*. Korona Kiadó, Budapest, 2000.; Uő: *Magyarország az első világháborúban*. Korona Kiadó, Budapest, 2001.; *Magyarország az első világháborúban*. Szerk.: SZABÓ Dániel. Osiris Kiadó, Budapest, 2009.; GRATZ Gusztáv: *A forradalmak kora. Magyarország története 1918–1919*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992.; HAJDU Tibor: *Közép-Európa forradalmai 1917–1921*. Gondolat, Budapest, 1989.; GRATZ Gusztáv: *Magyarország a két háború között*. Szerkesztette, a jegyzeteket és az utószót írta: PAÁL Vince. Osiris Kiadó, Budapest, 2001.

5 fillérről 16-ra (180%), a kenyéré 19 fillérről 22-re (15,80%) emelkedett. Az első ársokkot augusztus 9-én a fővárosi kereskedők 10%-os általános áremelése követte. A további, országos méretű áremelkedések megállítására a főváros önkormányzata szintén augusztus 9-én a malmok gabonakészletének zár alá vétele mellett döntött. Noha a lakosság a századfordulót követő években már megszokta az árak emelkedését, hiszen a korona fizetőeszköz bevezetése óta az infláció mértéke összességében elérte a 40-45%-ot, mindez sokkoló hatású volt.² Új vonásként általánossá vált – elsősorban az élelmiszer-üzletek előtt – a sorban állás, a hosszadalmas várakozás, és rohamosan terjedt az élelmiszerek feketepiacja, ahol a termékek általában a hivatalos árak többszöröséért cseréltek gazdát. A háborús gazdálkodás és a jegyrendszer dacára a feketepiacon számos, hiánycikknek számító termék, termény magasabb áron beszerezhető volt.³

Az áremelkedési hullámtól és az ellátási gondoktól megrettent lakosság mobilizálta megtakarításait, megkezdte az alapvető fontosságú cikkek felvásárlását. Hasonlóképpen a kereskedők és a termelők azokból a nyersanyagokból, termékekből, terményekből, amelyekből hiányra lehetett számítani, igyekeztek készleteket felhalmozni, illetve korábban összegyűjtött tartalékaikat visszatartani. A helyzetet rontotta, hogy Magyarországon 1914-ben a korábbi évekhez képest gyengébb gabonatermést takarítottak be, és ez a tendencia a következő években folytatódott. A gabonatermés az 1913. évi 13,26 millió tonnáról 1916-ra 8,2 millió tonnára csökkent, miközben az éves szükséglet 10 millió tonnára rúgott. 1917-ben a takarmányhiány miatt az állatállomány egy részét le kellett vágni. A gondokat tovább növelték a hadsereg igényei – a gabonahiány mellett a húshiányt is növelve –, az osztrák és a német élelmiszerigények kielégítése a hazai ellátás rovására, a bolgár, a román, a dán élelmiszerimport és a tengerentúli behozatal megszűnése, az orosz és a román hadsereg betörése. Számos ágazatban a termelést gátolta

² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (a továbbiakban: MNL OL) Z 12. 19. csomó. 2. tétel, XIX-L-1-k 21. doboz.

³ Dr. MATOLCSY Mátyás: *Az életszínvonal alakulása Magyarországon 1924–1944*. Magyar Ipari Munkatudományi Intézet, Budapest, 1944. 33.

a behívások miatti munkaerőhiány, a mezőgazdaság számára szükséges vegyszerek eltűnése, esetenként a kedvezőtlen időjárás, az áruhiány nyomán teret nyerő lánckereskedelem és a feketepiac.⁴ A természetes anyagok mellett terjedtek a mesterséges termékek, a lisztpótlók, a sörpótló, a tojás pótló, a keményítő pótló, a mesterséges édesítőszer, a dohány pótló, a pamut helyett a cellulóz, a pamut- és gyapjúszövet helyett a papírszövet, a babkávét helyett a hadikávét, a teapótló, a mesterséges zsír, a műméz, a pamutkötszer helyett a papír és a fagyapot, 1917-től a cipőknél a bőrpótlók, fatalpak, a rézgálic helyett a vasgálic. Hans Friedenthal berlini professzor a kenyérhiány megoldására kidolgozta a módszert, hogyan lehet szalmából kenyeret sütni, míg dr. Rigler Gyula kolozsvári egyetemi tanár előállította a növényi anyagokból készített mesterséges tejet. Emelték a gabona kiórlási arányát, a főző- és a kenyérliszthez a búza helyett mind nagyobb arányban árpa-, rozs-, kukorica- és burgonyalisztet, valamint korpákat keverték. Terjedtek azok a szakácskönyvek, amelyek a húspótlékokból, a kukoricalisztből, a kukorica- és köleskásából készült ételeket népszerűsítették.⁵

A felvásárlási lázzal párhuzamosan előbb az arany és ezüst fémpénzek (egy-, két-, öt-, tíz-, húsz- és százkoronások), majd a nikkelt és bronzfillérek tűntek el, és a fémhiány általánossá válásával ugyanerre a sorsa jutottak az alpakkából és az 1916 márciusától vasból vert érmék is. A lakosság a nemesfém- és a fémtartalmú érméket teaurálási céllal felhalmozta. Miután

⁴ PUSKÁS Julianna: Adatok a hadigazdálkodás kialakulásához és rendszeréhez Magyarországon az első világháború idején. *Történelmi Szemle*, 1958/1–2. 136–151.; *Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek az első világháború korából 1914–1918*. Összeállította: IVÁNYI Emma. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1960. 296–297. 3678/1917. ME sz. rendelet, 1917. szeptember 30. *Magyarországi Rendeletek Tára* (a továbbiakban: MRT), 1917. Budapest, 1917. 1722–1739.; 3310/1918. ME sz. rendelet, 1918. július 23. és 45.945/1918. KM sz. rendelet, 1918. június 10. MRT. 1918. Budapest, 1918. 842–844. és 1408–1410.

⁵ *Pesti Napló*, 1915. március 13., 14., 16., 31., április 4., 1916. szeptember 26., október 15., 1917. március 22., május 3., 26., 1918. január 19., február 13., október 2., november 12., 16., *1914–1918 a korabeli napilapok tükrében*. Összeállította: Kun Andor. Officina, Budapest, 1944. 76., 86., BÁRÓ SZTERÉNYI József-LADÁNYI Jenő: *A magyar ipar a világháborúban*. Franklin Társulat, Budapest, 1933. 104–115.

ezek az érmék eltűntek a forgalomból – illetve katonai célra összegyűjtötték őket –, megkezdődött az aranykorona és a papírkorona árfolyamának a különválása, s a bankjegyek értéke gyors ütemben csökkent. A fémhány enyhítésére a Honvédelmi Minisztérium rendelkezése alapján a templomtornyokból leszerelték a harangokat, a háziasszonyok a rézmozsarakat vasból készültre cserélték, és fémiparosoktól, a kereskedőktől, vendég-lősöktől, kávésoktól, sütőktől, cukrászoktól és másoktól főzőedényeik, tálaló- és étkészleteik, konyhafelszerelésük, mosóüstjeik, és mindenféle egyéb sárgaréz, vörösréz, bronz, nikkeltől készült tárgyaik, készleteik felét, harmadát elvonták. Hosszan sorolhatnánk a további példákat.⁶ Az Osztrák–Magyar Bank a fémtartalmú fizetőeszközök eltűnését 1914. augusztus 16-án a kétkoronás, majd 1916. december 21-én az egykoronás bankjegyek forgalomba hozatalával kívánta enyhíteni. 1916-ban a Hadsegélyező Hivatal egy-, két- stb. filléres papír szükségpénzt hozott forgalomba a váltópénzhiány enyhítésére, ám a fillérek tényleges felhasználása az árak meglödulésével lassanként háttérbe szorult, és ez jelentősen enyhítette a hiányuk okozta gondokat.⁷

A korona⁸ vásárlóértékének változását jól tükrözi egy öttagú munkáscsalád – férj, feleség, és két felnőttnek számító három gyermek – heti 82 800 kalóriát kitevő ételmisszer-szükségletének drágulása 1914 júniusa és 1918 októbere között. A heti szükséglet 2 kg másodrendű marhahúst, 1 kg másodrendű sertéshúst (tarja), 1 kg füstölt kolbászt, 50 dkg füstölt szalonnát, 50 dkg disznósírt, 18 kg barna kenyeret, 10 kg rózsaburgonyát, 2 kg savanyított káposztát, 2 kg apró fehér babot, 1 kg cukrot, 3 db tojást, 7 liter tejet tartalmazott. Olcsóbb termékekből össze-

⁶ A 13.462 eln. 20/b., 1915. szeptember 23., HM sz. rendelet alapján. MRT 1915. Budapest, 1915. 1951–1956., *1914–1918 a korabeli napilapok tükrében*. 136–137.

⁷ *Pesti Napló*, 1914. augusztus 7., Ambrus Béla: *Magyarország papírszükségpénzei 1914-től 1919. VIII. 1-ig*. Magyar Éremgyűjtők Egyesülete, Budapest, 1986. I. k. 22., *A Magyar Nemzeti Bank története*. I. k. Szerk.: Bácskai Tamás. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1993. 380–381.; Popovics Sándor: *A pénz sorsa a háborúban*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1926. 77–80.

⁸ A továbbiakban a korona fizetőeszköz = K.

állítva az élelmiszer-szükséglet 1 kg másodrendű sertéshús, 1 kg füstölt kolbász, 50 dkg mesterséges ételzsír, 20 kg barna kenyér, 12,50 kg rózsaburgonya, 2 kg kelkáposzta, 2 kg apró fehér bab, 1 kg cukor, 3 db tojás, 7 liter tej volt. Az első összeállításban a heti élelmiszer-szükséglet hivatalos, nem feketepiaci árakon számolva 1914. június 30-án 20,05 K-ba került (100%), amely decemberre 27,40 K-ra (136,70%), majd 1915 júniusában 42,71 K-ra (213%), az év végére 45,60 K-ra (227,40%) nőtt. A következő esztendő derekán a vásárlásra fordított összeg 64,03 K-t tett ki (319,40%), amely 1916 végére 66,53 K-ra emelkedett (331,80%). Varga Jenő szerint – aki a *Népszava* közgazdasági rovatát vezette, s elsőként dolgozta ki és alkalmazta Magyarországon a fogyasztási kosár típusú inflációs számítást – ugyanez a vásárlás 1914. június 30-án 21,86 K-t, december 15-én 28,10 K-t, 1915. június 15-én 45,83 K-t, november 15-én 49,08 K-t, a hivatalos adatoknál valamivel magasabb összeget igényelt.⁹ Az infláció lendülete a későbbiekben sem csökkent, hiszen 1917 júniusában a beszerzési ár 79,15 K-t (394,80%), az év végén 84,83 K-t tett ki (423,10%). 1918 júniusában a vásárláshoz 101,70 K-ra (562,70%), októberben – a háborús összeomlás napjaiban – 114,94 K-ra (573,30%) volt szükség. Az olcsóbb termékek vásárlása esetén a drágulás mértéke valamivel alacsonyabb: 1914. június 30-án 16,36 K (100%), 1915. január 15-én 23,26 K (142,80%), egy év múlva 32,32 K (198,80%). 1917. január 15-én a vásárlásra 43,16 K-t (264,10%), egy esztendőVEL később 58,48 K-t (357,50%), 1919. január 15-én 78,96 K-t (482,40%) kellett költeni. A nagyobb tételben vásárlók azonban a háborús viszonyok között is gyakorta kedvezőbb áron juthattak hozzá a termékekhez. Ezt példázta, hogy a debreceni Kegyes Tanító Rend feljegyzései szerint 1914 őszén a rend a marhahúst kg-ként 8 fillérrel, a borjúhúst 60 fillérrel a piaci árnál olcsóbban kapta, a sertéshúst a régi áron, míg a tej literjéért a tényleges

⁹ Varga Jenő számításai az első világháború és a forradalmak idején a *Népszava* hasábjain jelentek meg időszakonként. A Tanácsköztársaság összeomlását követően a számításokat – részben módosított tartalommal – Gál Benő folytatta és adta közre kötet sorozatban, majd 1921-től a *Szakszervezeti Értésítő* lapjain 1938 végéig.

piaci árat fizették.¹⁰ Az élelmiszer-szükséglet alapján történő inflációs számítás azonban nem adott képet arról, hogy más alapvető fogyasztási cikkek, szolgáltatások – lakbér, fűtés és világítás, ruházkodás, közlekedés, gyógyszerek stb. – árai milyen mértékben emelkedtek, illetve a közterhek – helyi és központi adók, illetékek – mennyire növekedtek.

Az infláció valós hatásának megítéléséhez érdemes figyelembe venni a keresetek változását is. Növekedésükhöz a bérek emelése mellett hozzájárult a vasárnapi munkaszünet felfüggesztése, a szakmák zömében a heti munkaórák számának jelentős emelése, a 60–72 órás munkahét terjedése, s nem utolsósorban a haditermelés szempontjából fontos iparágakban, tisztviselői kategóriákban a drágasági pótlékok, segélyek kifizetése. Az élelmezési iparban dolgozók hetibére 1914. július 31-én 34 K és 39,60 K között mozgott, s 1918 végére 85 K és 97,30 K közöttire nőtt (tehát 245,70–250%-kal emelkedett). Az építőiparban a hetibér a háború kirobbanásakor 14,40 K és 42,75 K között volt, ez a vereség időszakára 93,60 K és 187,20 K közé emelkedett (337,89–550%-os növekedés). A ruházati iparban a heti keresetek 24–56 K-ról a háború végére 36–300 K-ra nőttek, 50–435,71%-ot emelkedve. A vasiparban a hetibér 1914. július végén 21,09 K és 53,58 K között volt, 1918 végére 114,40 K és 239,20 K közé nőtt (346,43–442,43%). A tisztviselők havi fizetése 1914 júliusában 150–430 K-t tett ki, ez 1918 decemberéig 185–1675 K volt (23,33–389,06%). Az egyéb iparágakban a hetibér 18–46 K-ról a háború alatt 78–408 K-ra nőtt, ami 333,33–786,95%-os keresetnövekedést jelentett (a mezőgazdaságban dolgozók béreiről megbízható adatok nem álltak rendelkezésre). Ha a béremelések adatait összevetjük a kétfajta heti élelmiszer-szükséglet beszerzési költségeivel, nyilvánvaló, hogy a keresetek túlnyomó többségének emelkedése alatta maradt az említett árak 482,40–573,30%-os növekedésének. Nehezebb

¹⁰ *Népszava*, 1915. február 20. Bresztovszky Ede: A magyar ipari munkás-ság életviszonyai a háború alatt., *Az első világháború*. Szerk.: Szabó Dániel. 676., Báró SZTERÉNYI József–LADÁNYI Jenő: I. m. 219–220., Gábor Sándorné: Adatok a dolgozók helyzetéről és megmozdulásairól az első világháború kezdetén (1914. augusztus–december). *Párttörténeti Közlemények*, 1975/3. 170.

helyzetben voltak azok a családok, ahol a családfenntartó bevonult katonának. Esetükben a kiesett jövedelmek pótlására – ha vagyonnal vagy más eltartóval a család nem rendelkezett – hadisegély járt minden családtag után (a nyolc éven aluli gyermekek az összeg felét kapták), ami megegyezett a katonai beszállásolási díjjal. Ez településenként változott, naponta személyenként 57–88 fillér között mozgott, és családonként együttes értéke nem haladhatta meg a bevonult napi bérét. Ez az öttagú munkáscsalád esetében 1914-ben 2,28–3,32 K-t jelentett naponta. Összehasonlításképpen: 1914. június 30-án Budapesten a férfiak napi átlagkeresete 3,87 K, Pécsen 2,93 K volt.¹¹ A háború kirobbanása után egyes iparágakban, szakmákban a megrendelések hiánya, a kereslet visszaesése miatt munkanélküliség alakult ki (építőipar, szabó, asztalos, cipész stb.), máshol a behívások nyomán és a háborús konjunktúra következtében munkáshiány lépett fel, amely zömmel felszívta a szabad munkaerőt, sőt növekvő számban igényelte a nők munkába állását is. A szakmunkások helyett alkalmazott betanított munkások, munkásnők, kiegészítők azonos munkavégzés esetén is alacsonyabb bért kaptak. Szakszervezeti adatok szerint 1914 augusztusától 1917 végéig évente 4000–6000 munkanélkülit nem tudtak álláshoz juttatni.¹² Gál Benő adatai szerint 1914. július 31. és 1918. december 31. között a nem mezőgazdasági munkások heti átlagos munkabére 32,16 K-ról 183,87 K-ra, a tisztviselők átlagbére 46,58 K-ról 157,74 K-ra nőtt. Ugyanezen időszakban a heti szükséglet ára 42,68 K-ról 289,59 K-ra emelkedett, és így a munkabéreknél a család megélhetéséhez minimálisan szükséges összegből 1914. július 31-én 10,51 K, 1918. december 31-én 105,72 korona hiányzott. A tisztviselők heti keresete a háború

¹¹ 37.199/1914. HM sz. rendelet, 1914. április 2. MRT. 1914. Budapest, 1914. 3021–3022.; *Statisztikai gyűjtemények, I. Az árak alakulása a háború idején*. Schimkó Gyula bizománya. Budapest, é. n. 8–13., Bárány SZTERÉNYI József-LADÁNYI Jenő: I. m. 217–218.; BRESZTOVSZKY Ede: I. m. 674. (Itt és a későbbiekben a szerző számításai is szerepelnek.)

¹² *Népszava*, 1914. augusztus 13., Nevelő Irén: A magyar munkásosztály helyzete az első világháború idején (1914–1917). *Századok*, 1965. 6. 1206–1227.; *A magyar szociáldemokrácia kézikönyve*. Főszerk.: VARGA Lajos. Napvilág Kiadó. Budapest. 1999. 515.

kirobbanásakor még 7,80 K-val haladta meg a családi szükségletek kielégítéséhez szükséges összeget, míg a háború végén már 131,85 K hiányzott. Az adatokból kitűnik, hogy a tisztviselők jövedelmi helyzete nagyobb mértékben romlott, mint a nem mezőgazdasági munkásoké, és míg a munkások életszínvonala a háborús években 36,5%-kal, addig a tisztviselőké 45,5%-kal esett vissza.¹³

Az infláció 1914. augusztus és 1918. október közötti mértékét más oldalról tükrözi az, hogyan alakult az aranykoronának a papírkoronához viszonyított havi átlagárfolyama a svájci frank budapesti jegyzése alapján. Az aranykoronát a háború alatt és a későbbiekben egyaránt számítási egységként alkalmazták, nem forgott a fizetési forgalomban.

1. táblázat. Egy aranykorona értéke papírkoronában, 1914. augusztus–1918. október

Hónap	1914	1915	1916	1917	1918
Január		1,10	1,58	1,87	1,80
Február		1,13	1,52	1,93	1,80
Március		1,20	1,56	1,96	1,80
Április		1,22	1,54	2,01	1,87
Május		1,21	1,49	2,01	1,99
Június		1,24	1,51	2,22	2,29
Július		1,24	1,52	2,43	2,47
Augusztus	1,00	1,24	1,55	2,49	2,55
Szeptember	1,00	1,26	1,60	2,35	2,64
Október	1,08	1,30	1,63	2,45	2,32
November	1,11	1,31	1,83	2,51	
December	1,10	1,41	1,94	2,15	

Az aranykorona és a papírkorona értékének változását bemutató adatsor, kisebb hullámzással, a lendületbe jövő, de még kezelhető infláció tényerését mutatta. Figyelemre méltó, hogy a papírkorona az aranykoronához képest kevesebbet veszített

¹³ Gál Benő statisztikai gyűjteményei. III. k. Az életszínvonal alakulása az 1914–22. esztendőekben. Magyarországi Szakszervezeti Tanács, é. n. 3–5.

értékéből, mint a mindennapi fizetési forgalomban, mert a svájci frank alapján számolt értékcsökkenésénél figyelembe vették a többi aranyalapú valuta inflációját, annak a korona értékvesztéséhez viszonyított arányát. A papírkorona értékének időleges javulása 1914 decemberében az első 6%-os kamatozású hadikölcsön megjelenéséhez, 1915 májusában az orosz fronton elért jelentős katonai sikerekhez, 1916 tavaszán a Szerbia elfoglalásától várt kedvező fordulathoz, majd az olasz front győztes ütközeteihez kapcsolódott. A papírkorona értékét 1917 elején növelték azok a várakozások, amelyek Ferenc József halála után az új király, IV. Károly békekezdeményezéseire fűződtek. 1918 első negyedében Woodrow Wilson, az Amerikai Egyesült Államok elnöke meghirdette 14 pontos béketervét, s a papírkorona értéke megint látványosan javult. A közvélemény és a gazdaság ezekben a hónapokban a várva-várt mielőbbi igazságos – az egykorú vélekedés szerint területi veszteség és háborús jóvátétel nélküli – békekötés reményében bízott, majd rendre csalódott. A papírkorona értékének 1918 októberében megfigyelhető kisebb javulása mögött a háború befejezésének várható közelsége, és ehhez kapcsolódva az a remény húzódtott meg, hogy a hadműveletek lezárulásával együtt megszűnnek az állami korlátozó intézkedések, ismét visszaáll a szabadpiac, s megnyílnak a külkereskedelmi forgalom lehetőségei. Ezt a vélekedést erősítette, hogy 1918. november 21-én megszüntették a hústalan napokat, és ezzel megkezdődött a jegyrendszer fokozatos, évekig tartó felszámolása. A lakosság és a gazdaság ekkor is abban a tévhitben élt, hogy a béke gyors és igazságos lesz, és a háború okozta gondok egy csapásra megoldódnak.¹⁴

A fizetési forgalom a világháború éveiben fokozatosan átalakult. A háború kitörése után erősen csökkent a takarékbetét-állomány, mert a pénztulajdonosok féltek az esetleges kifizetési korlátozásoktól, továbbá mobilizálták megtakarításaikat, hogy megvásárolják a szükséges termékeket, nyersanyagokat. A vállalati fizetési forgalomban fokozatosan teret nyert az át-

¹⁴ 5575/1918. ME sz. rendelet, 1918. november 21. MRT 1918. Budapest, 1918. 2268.; *Pesti Napló*, 1918. november 22. Barcza Imre *Valorizációs táblázatai*. Budapest, [1924.]

utalással és a csekkel történő fizetés, a kiskereskedelemben, a magánforgalomban az elvárt kiegyenlítési mód mindinkább a készpénzfizetés lett. Ezek a változások egyértelműen visszatükröződtek a magyarországi pénztömeg megoszlásában. 1913-ban a magyarországi pénztömegben – amely az Osztrák–Magyar Bankkal szemben fizetőeszközként felhasználható követelések összegét jelentette – a bankjegy 10,60%-ot, a számlapénz 18,80%-ot, a takarékbetét 70,60%-ot tett ki. A következő évben ez az arány már jelentősen módosult: bankjegy 18,20%, számlapénz 26,70%, takarékbetét 55,10%. A háború végére (1918) a pénztömeg megoszlása teljesen átalakult: 34,90%-át a bankjegy, 29,40%-át a számlapénz, 35,70%-át a takarékbetét alkotta. Ez azt jelentette, hogy az utolsó teljes békeévhez viszonyítva a készpénz aránya több mint háromszorosára, a számlapénzé mintegy másfélszeresére nőtt, a takarékbetétek részesedése felére csökkent. Az adatokon túlmenően a tényleges arányokat érzékelteti, hogy 1913-ban a Magyarországon forgalomban lévő bankjegyek értéke 2460 millió K volt, 1914-ben 5136,7 millió K, 1918-ban 25 588,6 millió K: azaz az első háborús esztendő bankjegyforgalmának közel ötszöröse, az utolsó békeévének (1913) több mint tízszerese.

Az inflációt nemcsak az hajtotta fel, hogy megnőtt a kereslet a termékek, termények iránt (elsősorban a hadsereg részéről), majd csökkent a termelés, hanem az is, hogy a kormányzat a háborús kiadásokat fedezetlen kölcsönök – hadikölcsönök – kibocsátásával, a bankjegy-nyomtatás mértéktelen alkalmazásával biztosította. Az alacsony megtakarítási hajlandóság és a külföldi kölcsönök szinte teljes hiánya miatt a háború finanszírozójává és egyben az infláció egyik legfontosabb gerjesztőjévé a gátlástalan jegybanki hitelteremtés vált. A kor egyik jelentős pénzügyi szakembere – Teleszky János – a háború összes kiadásait 32 700 millió K-ra tette, amelyből 5,18%-ot fedeztek az adóbevételek, 53,09%-ot a hadikölcsönök és 36,60%-ot az egyéb hitelek. A háborús kiadások 29,90%-át közvetlenül az Osztrák–Magyar Bank kölcsöneiből finanszírozták. A külföldi hitelek az összes háborús kiadások 5,12%-ára nyújtottak fedezetet. Mivel a hadikölcsön-kötvényekre az Osztrák–Magyar

Bank értékük 75%-áig lombardkölcsönt folyósított, továbbá korlátlanul leszámította a benyújtott váltókat, így azok vásárlói az általuk jegyzett összeget majdnem teljes egészében a jegybank bankjegykibocsátása segítségével refinanszírozhatták. Ezzel az Osztrák–Magyar Bank az államnak nyújtott közvetlen kölcsönök mellett, pénzteremtésével, közvetett úton is az inflációs nyomást erősítette. Amennyiben megbízhatónak tekintjük Teleszky János számítását – és semmi nem indokolja, hogy ne minősítsük annak –, akkor a jegybank a háborús kiadások 82,99%-át közvetlenül bankjegyek kibocsátásával, azaz inflációt gerjesztő forrásból fedezte.

Hasonlóképpen az inflációs nyomást erősítették azok a kormányzati intézkedések, amelyek erőteljesen növelték az állam beavatkozását a gazdaságba. Ennek részeként a nemzeti fizetőeszköz értékcsökkenésének megállítására, a front ellátásának biztosítására bevezették a kötött árakat, rontották a termékek, termények megszokott minőségét, elrendelték a közellátás és a hadsereg élelmezése, utánpótlása szempontjából fontos cikkek beszolgáltatását és átszervezték az állami újraelosztást. A maximált árakat hivatalosan számon tartották s a statisztikák is gyűjtötték, ám a feketepiaci, szabadpiaci árakról árjegyzékek alig maradtak fenn. Pedig a felsorolt intézkedésekkel a kormányzat – a 20. században folyamán első esetben – súlyosan téves politikai, katonai, gazdasági döntéseket hozott, s ennek anyagi következményeit az infláció segítségével áthárította a polgáraitra. A magyar költségvetés hiánya – amelynek rendszeres deficitjét már megszokta a pénzpiac – a háború kirobbanását követően ugrásszerűen megnőtt. 1914 első felében a költségvetés hiánya 564,6 millió (havonta 94,1 millió) K volt. A hadműveletek megindulásával az 1914–1915-ös pénzügyi évben az államháztartás hiánya 4783,9 millió (havi 398,658 millió) K-ra, a következő költségvetési esztendőben 9866,1 millió (havonta 822,175 millió) K-ra nőtt. A hiány az 1916–1917-es pénzügyi évben 8114 millió (havi 676,166 millió) K-t, az 1917–1918-as költségvetési periódusban 8193,9 millió (havonta 682,825 millió) K-t ért el. A háborús összeomlást megelőző négy hónapban – 1918. július 1. és október 31. között – a hiány 5543,3 millió

(havi 1385,825 millió) K-ra rúgott. Az állami költségvetés teljes hiánya az első világegés éveiben 37 065,8 millió K-t tett ki, amelyből 32 700 millió K – a deficit 88,22%-a – a háború közvetlen költségeire ment el.¹⁵

Kormányzati lépések a drágulás mérséklésére

A magyar kormány az első világháború éveiben sorozatosan rendeleti úton avatkozott be az árak, a kereslet és a kínálat szabályozásába. A hadsereg és a lakosság ellátása érdekében a maximálisan érvényesíthető árakra vonatkozó rendeletek sorában az első már 1914. augusztus 5-én megjelent (5600/1914. BM sz. körrendelet). Ez kimondta, hogy az élelmiszerek és az alapvető szükségletek (tüzelőanyag, ruházat, katonai felszerelések és mások) kielégítését szolgáló cikkek és szolgáltatások árát nem szabad aránytalanul magas összegben megszabni. A rendelet azonban keret jellegénél fogva nem bizonyult alkalmasnak a háborús viszonyok közötti infláció mérséklésére. Ezért 1914. november 28-án kiadták a 8682/1914. ME sz. jogszabályt: a városokban és a járásokban ármegállapító bizottságokat kellett alakítani, amelyek a helyi árakból kiindulva településenként eltérően határozták meg a mértékadónak tekintett árakat a búzánál és a rozsnál az október második felében, az árpánál és a kukoricánál (tengeri) a november első felében kialakult átlagárak alapján, illetve a liszt esetében a gabonaárakhoz viszonyítva. Az 1914. december 21-én kibocsátott 9227/1914. ME sz. rendelet az árszabályozás hatókörébe vonta a háborús viszonyok közepette fontossá váló zab árát is. Az 1914. évi L. törvény-cikk 1. §-a rögzítette a közszükségleti cikkek maximális árának megállapítását, és németországi mintát követve kimondta e cikkek felhasználásának, termelésének, készletezésének állami

¹⁵ MNL OL Z 12, 19. csomó, 2. tétel.; TELESZKY János: *A magyar állam pénzügyei a háború alatt*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1927. 53., 153., 171., 266–267., 296–297., 351–352., 366–367., 413–418.; POGÁNY Ágnes: Két szempont a magyarországi infláció vizsgálatához (1914–1924). *Történelmi Szemle*, 1987–88/2. 121–135.; *A Magyar Nemzeti Bank története*. I. k. 497.; GYÖRGY Ernő: *Az infláció mérlege*. Gergely R. Könyvkereskedése, Budapest, 1932. 7.

irányítás alá vonását. Ezzel lehetővé vált a gazdaság és a kereskedelem totális állami irányítás alá vonása.

A kormány ezt követően fokozatosan bővítette közvetlen ármegállapító jogkörét, és a háború végére szinte minden alapvető fontosságú fogyasztási cikkre, termékre érvényesítette. Az 1915. november 23-án kiadott 4207/1915. ME sz. rendelettel – amely szankciókat vezetett be a maximális árak védelmére – a kormány az árszabályozást kiterjesztette az „életszükségleti cikkek”-re, egyúttal lehetővé tette a jegyrendszer teljes körű bevezetését, majd az 1916. január 24-én kihirdetett 1916. évi IX. törvénycikkkel a „közszükségleti cikk”-ek teljes körére is érvényesítette. Az 1917. szeptember 30-án aláírt 3678/1917. ME sz. jogszabály életre hívta az Országos Központi Árvizsgáló Bizottságot, amely árszabályozási jogkört is kapott. A testület elnöksége az elvi jelentőségű kérdésekben foglalt állást, míg 16 szakbizottsága a piaci árakból kiindulva a tájékoztató árakat állapította meg. Ezek a tájékoztató árak az árdragítások elbírálásánál voltak fontosak. A testület, kibővített jogkörrel, még évekig dolgozott a háború után is. Az alaprendeleteket sorban követték a konkrét árakat szabályozó jogszabályok – az ezekben rögzített árakat a többi fogyasztási cikk és termék drágulásához viszonyítva rendszeresen emelték –, s hatályuk a Budapesti Áru- és Értéktőzsdén jegyzett terményekre, termékekre is kiterjedt. 1914. december 21-én a 9227/1914. ME sz. rendelet a zab árát métermázsánként 24 K-ban rögzítette. 1915. január 5-én keltezték a 913/1915. KM sz. rendeletet, amely országrészenként eltérő mértékben mázsánként 20,50 K és 41,50 K között maximálta a gabonafélék árát. Január 19-én kiadták a 305/1915. ME sz. jogszabályt, amely mázsánként 13–24 korona között határozta meg a búza-, a rozs- és az árpakorpa árát, míg az aznap közreadott 273/1915. ME sz. rendelet a megállapított legmagasabb árak megkerülését kívánta megakadályozni azzal, hogy kimondta: a kiegészítő szolgáltatások ellenértékét is bele kell számítani a maximált árba. A január 28-án keltezték a 422/1915. ME sz. jogszabály elzárással és pénzbüntetéssel fenyegette a legmagasabb árról szóló rendeletek megsértőit. Csakhogy e korlátokat a piaci árviszonyok sorra-rendre áttör-

ték, így mindennapi gyakorlattá vált az árak jogszabállyal történő időnkénti módosítása (emelése). Az ilyen típusú rendeletek sorát február 19-én a 721/1915. ME sz., majd március 4-én a 816/1915. ME sz. jogszabály nyitotta meg, amelyek újraszabályozták a gabona- és lisztfélék árát. Február 16-án a 649/1915. ME sz. rendelet alapján a kenyérliszthez fele arányban lisztpótlót – árpa-, kukorica-, burgonyalisztet – kellett keverni. Mivel a pékáruk árát nem mérsékeltek, ez az intézkedés a minőségromlás révén növelte az inflációt.

A hatósági – maximált – árak terjedése és rendszeres emelése az alapélelmiszerek mellett más fogyasztási cikkekre is kiterjedt. Az 1915. január 27-én kibocsátott 8170/1915. VII-c. BM sz. körrendelet pl. a gyógyszerek árát emelte fel, és egyúttal a központi ármeghatározás körébe vonta őket. A maximált árak körét az 1915. december 27-én kiadott 4337/1915. ME sz. jogszabály kiterjesztette a bőrárakra is. A lakosság és a hadsereg ellátása szempontjából nélkülözhetetlen mezőgazdasági és más termékek, termények árát nemcsak hogy rendszeresen emelték – például 1915. március 30-án a 1114/1915. ME sz. rendelet a kukorica- és a lisztfélék árát növelte 9-10%-kal, majd június 23-án ugyanezt tette valamennyi gabonaféle esetében a 2077/1915. ME sz. jogszabály –, hanem a teljes termés mennyiséget központi zár alá is vonták. Intézkedtek a központi elosztásról is: e célra az 1915. június 16-án kibocsátott 2072/1915. ME sz. jogszabály felállította a Haditermény Részvénytársaságot. A zár alá vételt a szeptember 25-én megjelent 3511/1915. ME sz. rendelet kiterjesztette a kukoricatermesre is. Az említett jogszabályok alkalmazásával 1916 derekára kiépült Magyarországon a hadigazdálkodás rendszere.

Az élelmiszerhiány enyhítése és az áremelkedések fékezése érdekében megkezdtek a lakossági fogyasztás korlátozását. 1915. május 3-án Budapest Székesfőváros Tanácsa – május 16-tól – bevezette a lisztutalványt, amelynek alapján hetente személyenként 20 dkg főzölisztet lehetett vásárolni. Később követte ezt a zsírjegy, cukorjegy, majd a jegyre vásárolható heti fél kiló bab, fél liter petróleum, egy db hadi mosószappan (kb. 25 dkg). (Az önkormányzatokat az Országos Közélelmezési Hivatal 1917. évi

10. sz. rendelete felhatalmazta arra, hogy területükön helyi jegyrendszert vezessenek be, fejadagokat állapítsanak meg.) Július 3-án – július 8-i hatállyal – a kormányzat 2357/1915. ME sz. rendelete az állatállomány radikális csökkenése, a fronton harcolók ellátásához szükséges húsmennyiség biztosítása érdekében a keddet és a pénteket hústalan nappá nyilvánította. A korlátozás a marha- a borjú- és a sertéshúst érintette. Majd a halat is húsnak nyilvánították, s hetente elrendeltek egy zsirtalan napot. 1916. január 10-én az előző év december 27-én aláírt 4586/1915. ME sz. jogszabály országosan bevezette a kenyérbizonylatot. A rendelet értelmében a városi lakosok napi 24 dkg, a falvakban élők 40 dkg, a nehéz fizikai munkát végzők 30 dkg kenyeret, vagy azzal egyenértékű lisztet vásárolhattak (0,7 dkg kenyér = 0,5 dkg liszt). Az üzletek, vendéglátóhelyek, üzemi étkezdék és mások csak a megfelelő szelvény ellenében adhattak ki kenyeret.

A korlátozások sora – amely egyúttal az árak alakulását is erőteljesen befolyásolta – 1916-ban folytatódott. Február 3-án a 448/1916. ME és a 449/1916. ME sz. rendelettel betiltották a bőrárak szabadpiaci forgalmát, a meglévő készleteket zár alá vették. Február 9-én az 508/1916. ME és az 509/1916. ME sz. jogszabály az egy mázsánál nagyobb cukorkészletekre terjesztette ki a zár alá vételt, és felállították a Cukorközpontot. A sort március 1-jén a 734/1916. ME sz. rendelet alapján az Újságpapír Központ megszervezése, a rotációs papír felhasználásának a korlátozása követte. A fővárosi tanács december 5-én – a szénhiány miatt, a fogyasztás korlátozása érdekében a gáz árát (amelyet akkor még elsősorban világításra használtak) 25%-kal, a villanyáramét 16,50%-kal megemelte. 1915–1918 folyamán fokozatosan állami kezelésbe vontak minden ipari nyers- és élelmiszer-alapanyagot, köztük olyanokat is, mint a csalán, a tarhonya, a civil ruházati termékek, a gyufa – és a sort hasonló példákkal folytathatnánk. A rendelkezések dacára folyamatosan szaporodó ellátási gondok megoldása, a rendszeresen emelkedő árak kordában tartása érdekében 1916. október 26-án a 3560/1916. ME sz. jogszabály felállította a Közélelmezési Hivatalt és Tanácsot.

Az 1917-es esztendőben a jegyrendszer újabb termékekre terjedt ki. Március 25-én megjelent a szappanjegy, a liszt- és kenyérfejadagot pedig 17-18%-kal csökkentették. Az április 22-én a fővárosban bevezetett burgonyajeggyel a budapesti lakosok hetente és személyenként – a munkavégzés fizikai megterhelésétől függően – egy-két kilogramm krumplihoz juthattak. Szeptember 28-án lépett hatályba a zsírfogyasztást tovább korlátozó jogszabály – 3682/1917. ME sz. rendelet –, heti két zsirtalan napot előírva (a kor táplálkozásában a kenyér mellett a zsír alapvető energiaforrásnak számított). A zsirtalan és a hústalan napok bevezetése nyomán átalakult a vendéglők, kávéházak, éttermek kínálata. A zsirtalan napokon a kávéházak a reggelihez és az uzsonnához nem adhattak vaját, tilos volt a tojásrántotta elkészítése, a vendéglőkben és éttermekben minden olyan étel lekerült a kínálatról, amelyhez zsírra is szükség volt. A hústalan napokon a húsételek mellett megszűnt az imbisz – aszpikkal bevont hideg étel –, sőt a luxuscikknek számító libamáj felszolgálása is. Mivel a zsirtalan és a hústalan napok egymástól különböztek, bevezetésükkel a vendéglátóhelyek, üzemi étkezdék forgalmát hetente több napra megbénították. Ellátási hiányok természetesen nem csupán az élelmiszer-forgalomban mutatkoztak. 1917. április 3-án elrendelték (1077/1917. ME sz. rendelet) a cipőelosztás szabályozására a Cipőközpont felállítását. 1917. december 22-én a 4956/1917. ME sz. rendelettel kinevezték a szénügyek kormánybiztosát, aki tovább korlátozta az áram- és gázfogyasztást, majd 1918-ban a 83 000/1918. KM sz. rendelet (1918. szeptember 7.) a ruházati cikkek forgalmát, felhasználását szabályozta. 1917. október 19-én az Országos Közélelmezési Hivatal 102 000 VII./1917. sz. rendeletével bevezette a tejigazolványok rendszerét. A növekvő lendületű ár-emelkedés korlátozása érdekében a közszükségleti cikkek teljes körére kiterjesztették az 1917. szeptember 30-i 3678/1917. ME sz. jogszabályt. Természetesen ez a rendelkezés is legfeljebb valamelyest mérsékelhette, de nem fékezhetette le az inflációt, tehát lényegében ugyanúgy hatástalannak bizonyult, mint elődei.¹⁶

¹⁶ *Magyarországi Rendeletek Tára (MRT)* 1914. Budapest, 1914. 1527–1529., 2611–2616., 2664–2665.; *MRT*. 1915. Budapest, 1915. 40–42., 50–51., 72–76.,

A lakosság, a front ellátása szempontjából alapvető fontosságú termények, termékek rendeletekkel szabályozott maximált árait a következő években a termelők és a piac nyomására, az állandósuló áruhiány következtében rendszeresen emelték. Ez azonban egyes cikkek esetében nem volt folyamatos. Egy-egy jobb mezőgazdasági évben, az új termés piacra jutása után, az árak valamelyest visszaestek, hogy azután a korábbinál nagyobb lendülettel ismét növekedjenek. A drágulás mértékét jól tükrözte, hogy a búza ára, minőségétől függően, métermázsánként az 1915. január 5-i 38,40 K és 43,10 K közötti átlagárról 1918 végére 73,80 K és 75,10 K közé emelkedett (92,19–74,25%). A rozs 29,55 K és 34,65 K közötti átlagára a háború végére 61,55 K és 62,45 K közé nőtt (80,23–108,29%). Ezekben az években az árpa ára mázsánként 26 K-ról 62 K-ra (138,46%), a zabé 24 K-ról 62 K-ra (158,33%), a kukoricáé 20-24 K-ról 53,20 K és 61,30 K közé (155,42–166%) emelkedett. A lakosság és a hadsereg élelmiszer-ellátásában fontos szerepet betöltő burgonya ára mázsánként 8–11 K-ról 20,50 K és 23,25 K közé (111,36–156,25%), az újburgonyáé 36–40 K-ról 100 K-ra (150–177,78%) drágult. A repce ára 22–46 K-ról 55–120 K-ra (150–160,87%), a lenmagé 56 K-ról 150 K-ra (267,86%), a kendermagé 54 K-ról 200 K-ra (370,37%) nőtt.

A liszt- és korpaárak nemcsak a lakosság fogyasztására hatottak, hanem erőteljesen befolyásolták a belőlük sütött kenyerek árát is. Mivel a kenyér és a liszt a napi étkezésben meg-

86., 145–146., 171–190., 284–294., 717–725., 739–745., 1060–1063., 1559–1568., 1767–1775., 2142–2152.; *MRT*. 1916. Budapest, 1916. 40–48., 54–66., 122–128., 1415–1417., 1515–1518.; *MRT*. 1917. Budapest, 1917. 215–220., 1706–1707., 1722–1739., 2406–2408., 2870–2879.; *MRT* 1918. Budapest, 1918. 1548–1561.; *Magyar Törvénytár (MT)*. 1914. évi törvénycikkek. Jegyzetekkel ellátta: GRECSÁK Károly. Révai Testvérek Irodalmi Intézet, Budapest, 1915. 503–504.; *1916. évi törvénycikkek*. Jegyzetekkel ellátta: dr. TÉRFFY Gyula. Franklin Társulat, Budapest, 1917. 22–27.; Báró SZTERÉNYI József-LADÁNYI Jenő: I. m. 96–97. A jogszabályok végrehajtásának következményeit bemutatta: KATONA Béla: *Magyarország közgazdasága*. Pénzügyi és közgazdasági évkönyv 1914., 1915., 1916., 1917. évről. Benkő Gyula cs. és kir. Udvari Könyvkereskedése, Budapest, é. n., G. J. K.: Hatósági ármegállapítások és piaci áralakulások Magyarországon. *Társadalmi Múzeum Szemléje*, 1915. 69–71.; DÁLNOKI-KOVÁTS Jenő: Drágaság és hatósági beavatkozás. *Közgazdasági Szemle*, 1924. 10–12. 360–361.; *1914–1918 a korabeli napilapok tükrében*. 186–188.

határozó szerepet töltött be, ezért áruk megállapítása igen érzékenyen érintette a jegyrendszer által vásárlásában korlátozott lakosságot. A búzaliszt, minőségtől függően, mázsánként 45,79 K és 71,19 K közöttiről 50–296 K-ra (9,19–315,79%) nőtt. A kenyérliszt ára – amelyet 1915 elején 45,79 K és 49,90 K között rögzítettek – alig emelkedett. Ez nemcsak az ellátásban játszott meghatározó szerepéből eredt, hanem elsősorban abból, hogy a kenyérliszthoz a háborús években egyre jelentősebb mértékben keverték lisztpótlókat, azaz kormányzati intézkedéssel rontották a minőségét. A rozsliszt ára 40,59 K és 46,27 K közöttiről 87,30 K-ra (88,68–115,07%) emelkedett. Az áremelkedés tendenciájával szemben az árpaliszt ára 41,03 K és 48,13 K közöttiről 38,48 K és 45,14 K közé (–6,21%) mérséklődött, a kukoricaliszté 29 K és 34,80 K közöttiről 33,28 K-ra (14,75%) emelkedett, majd csökkent (–4,37%). Ennek a két malomipari terméknek az árcsökkenése ritka kivétel volt az áremelkedések sorában. A különböző eredetű korpák ára – ezeket előszeretettel alkalmazták lisztpótlóként – 9,50 K és 13 K közöttiről 35 K-ra (169,23–268,42%) nőtt. A lakosság és a hadsereg ételmezésében az egyik legfontosabb kalóriahordozó a disznózsír és a szalonna volt. A disznózsír ára mázsánként 660–700 K-ról 1200–1400 K-ra (81,82–100%), a friss nyers szalonnáé 620 K-ról 1200 K-ra (93,55%) emelkedett. Mint az említett példák is mutatják, az a törekvés, hogy a maximált árak megállapításával korlátozzák az infláció térnyerését, eleve elvetélt próbálkozásnak bizonyult, ráadásul gyakorta a termelés és az értékesítés visszafogásához, a feketepiac kialakulásához vezetett.

Budapesten a háború kirobbanásának napjához képest 1915. november közepéig – 15 és fél hónap alatt – néhány, a mindennapi ellátásban fontos élelmiszer ára a következő arányban nőtt: apró fehér bab 28%, cukor 30%, barna kenyér 35%, rozsaburgonya 36%, tej 47%, savanyú káposzta 76%, tojás 159%, füstölt kolbász 173%, disznóhús 186%, marhahús 231%, füstölt szalonna 326%, disznózsír 419%. A maximált árak bevezetése után 1915 végétől, 1916 elejétől jó néhány termék kötött áron való forgalmazása megszűnt. Csak a feketepiacon, általában két-háromszoros áron, lehetett hozzájutni például a babhoz, a

borsóhoz, a paradicsomhoz és még jó néhány hasonló élelmiszerhez. A maximált árak alkalmazása ugyanakkor nem fékezte, nem fékezhetette azoknak a termékeknek a drágulását sem, amelyek ellenértéke változatlanul a szabadpiacon formálódott. Ezek sorába tartoztak például a hadiüzemek számára létfontosságú nyersanyagok, amelyek ára rohamosan emelkedett. A nyersvas mázsánkénti ára 1914–1917 között – három és fél év alatt – 9,40 K-ról 39,50 K-ra (331%), a rúdvasé 18,15 K-ról 62,50 K-ra (244%), az öntöttvasé 18,50 K-ról 66 K-ra (257%) nőtt. A behozatali források elapadása miatt a vörösréz ára 153 K-ról 800 K-ra (423%), az óné 410 K-ról 2800 K-ra (583%), az ólomé 61 K-ról 150 K-ra (146%) emelkedett, és a sort más nyersanyagokkal folytathatnánk. Az energiahordozók árnövekedése is kiugró mértékű volt: a szén mázsája Budapesten ezekben az években 1 K és 4,40 K közöttiről 1,43 K és 8,60 K közé (43–95%), a fa köbméterenként 72 K-ról 230 K-ra (219%), a tűzifa 2,20 K-ról 9 K-ra (309%) emelkedett.¹⁷

A létfenntartási indexszámok megjelenése

Az első világhéges éveiben a statisztikai adatgyűjtés és feldolgozás a drágulás mértékének mérésére csak részlegesen, leszűkítve használta a fogyasztói kosarat. A vesztes háborút követően a korábbi statisztikai adatgyűjtésekre támaszkodva – 1913–1914-ig visszamenőleg – készültek fogyasztói kosarak és azokra épülő számítások. A kevés tételből álló fogyasztói kosarakat és az azokra alapozott létfenntartási tartalmú árindexszámításokat, hiányosságaik dacára, kisebb módosításokkal évtizedeken keresztül alkalmazták. Ezek a számítások jelentették ugyanis egykoron a fogyasztói árindexek alapját, alkalmazásukkal tárgyalták fel és mutatták be a nemzeti fizetőeszköz értékének változásait, az infláció mértékét. Az ilyen típusú árindexszámítások – Varga Jenő adatgyűjtéseitől eltekintve – 1921-ben indultak, amikor szinte egy időben három közgazdász kezdte publikálni adatait.

¹⁷ *Magyar Statisztikai Évkönyv*. 1916., 1917., 1918. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapest, 1924. 54–55.

Dálnoki-Kováts Jenő a *Közgazdasági Figyelőben*, majd a *Magyar Iparban* tette közzé 1921–1942 között létfenntartási költségindexét. Gál Benő 1921-től a *Szakszervezeti Értesítőben* publikálta saját létfenntartási költségindexét, a második világháborúig követve az árak változását. A harmadik ilyen típusú számítás – amely a kiskereskedelmi árváltozások indexszámait adta közre – Vágó József nevéhez kötődött, aki adatait a *Pester Lloyd* hasábjain hozta nyilvánosságra. A három közgazdász kísérletét követően a Magyar királyi Központi Statisztikai Hivatal (a továbbiakban Központi Statisztikai Hivatal, KSH) is tett közzé hasonló létfenntartási típusú számítást, majd 1924 decembere és 1944 novembere között folyamatosan közreadta a korszerűsített magyar létfenntartási költségindexet. Ezek az árindexszámítások – noha nem terjedtek ki a mezőgazdaságban dolgozókra – egykoron a statisztikai adatgyűjtés és feldolgozás világszínvonalát jelentették.

A három közgazdász számítási módszere közül az egykorú lakossági felhasználáshoz leginkább alkalmazkodó fogyasztói kosarat Dálnoki-Kováts Jenő dolgozta ki. A szerényebb jövedelmű városi – fizikai és szellemi foglalkozású eltartóval rendelkező – családok háztartási költségvetéseit vizsgálta, s az áremelkedések kiszámításához 22 reprezentatív fogyasztási cikket vett figyelembe, négy kategóriában. Az élelmiszerek közé – amelyek a fogyasztás 29%-át jelentették – felvette a kenyeret, a babot, a burgonyát, a hagymát, a tojást, a marhahúst, a sertéshúst, a sertézsírt, a tejet, és a cukrot. A fogyasztás 23%-át adó ruházkodáshoz a vásznat, a kötöttáruat, a férfi és női ruhát, a cipőt sorolta. A fogyasztás 28%-át a lakhatás költségei tették ki (szoba-konyhás lakás lakbére, fűtése, világítása). A vegyes kiadások ebben a kosárban a fogyasztás 20%-át adták, és magukba foglalták a dohánytermékeket, a szappant, a villamosjegyet, a szakszervezeti tagdíjat, az újságot és a mozijegyet. A 22 reprezentatív fogyasztási cikk áremelkedése – az 1913–1914. évi átlagos árat 100%-nak tekintve – 1918 végéig 1072%-ra rúgott. 1916 végéig leginkább az élelmiszerárak nőttek, ezt követően a ruházati termékek drágultak a legkiugróbban. A négy fogyasztási csoportot vizsgálva Dálnoki-Kováts Jenő megállapított

ta, hogy az élelmiszerek árnövekedése a háború időszakában 720%, a ruházati cikkeké 2223%, a lakhatás, a fűtés és a világítás költségeié 165%, a vegyes kiadásoké 457%. Számításaiból nyilvánvaló, hogy az átlagosnál csak a ruházati cikkek ára emelkedett gyorsabban. Dálnoki-Kováts Jenő ugyanakkor hangsúlyozta: az átlagok kiszámítása nem adhat teljesen pontos képet a drágulás mértékéről, mivel az egyes termékek súlya a fogyasztásban, illetve helyettesíthetősége eltérő. Teljesen érthető, hogy az élelmiszerek napi fogyasztása nem helyettesíthető mással, míg a ruhafélék pótlása használt cikkekkel, javítással is megoldható, és így az új vásárlása halasztható. A pontosabb adat érdekében az egyes cikkek fogyasztási arányszáma alapján a drágulás mértékét a négy csoportba sorolt árak átlagához képest alacsonyabban, 858%-ban határozta meg.¹⁸

A Központi Statisztikai Hivatal a háború kirobbanása miatt az adatgyűjtés 1912-ben kidolgozott reformját nem vezette be. A korábbi adatgyűjtés módszerét pedig, a fogyasztás szerkezetének módosulása miatt, a háborús esztendőkből egyre nehezebben lehetett alkalmazni a tényleges infláció meghatározására. Ezért Varga Jenő, majd 1919 után Gál Benő a Magyarországi Szakszervezeti Tanács megbízásából – a fővárosi központi vásárcsarnoki és más árak alapján – önálló elemzést készített, amely megközelítési módjában hasonlított a Dálnoki-Kováts Jenő által később kidolgozott rendszerhez. Varga Jenő, majd Gál Benő módszerének ugyanakkor hiányossága, hogy az adatgyűjtésbe bevont cikkeknek, termékeknek a fogyasztásban ténylegesen elfoglalt arányát nem határozták meg. Utóbb ezt a létminimum és az arra vonatkozó infláció kiszámításával korrigálták.¹⁹

Gál Benő adatgyűjtésében a következő élelmiszerek szerepeltek: háromféle liszt (tészta-, főző- és kenyérliszt), barna kenyér, marhahús, marhabelsőség, sertéshús, füstölt kolbász és

¹⁸ DALNOKI-KOVÁTS Jenő: A megélhetés drágulása a háború kitörése óta. *Közgazdasági Szemle*, 1921. 5–6. 264–292.

¹⁹ Varga Jenő közgazdász (a Tanácsköztársaság idején népbiztos) a tanács hatalom megdöntése után emigrált. Nevét politikai szerepe miatt a statisztikai adatgyűjtés közreadásakor nem lehetett említeni.

szalonna, sertészsír, burgonya, fehér- és tarkabab, kétféle árpagyöngy, savanyított káposzta, babkáv (a forgalomból való eltűnése után 1917-től hadikáv), kristálycukor, fűszerpaprika, só, teavaj, tojás és tej. A háztartási cikkek közé felvette a gyufát, a petróleumot (világításra), a szenet, a fát és a szappant. A ruházatkodás körébe 19 különböző férfi, női és gyermekholmit – öltönyöket, télikabátokat, kosztümöt, szoknyát, blúzt, cipőket, ingeket, harisnyákat, kalapokat – sorolt, végezetül négy ruhanemű tisztításának költségével is számolt. Így adatgyűjtése 52 különböző fogyasztási cikkre terjedt ki. Az egyes termékcsoportok áremelkedése a budapesti Központi Vásárcsarnok, az Általános Fogyasztási Szövetkezet és az üzleti árak alapján 1914. július 31. és 1918. december 31. között az alábbiak szerint alakult (2. táblázat).

2. táblázat. Termékcsoportok áralakulása 1914–1918 között, az előző év december 31-éhez viszonyítva (%)

termékcsoport hivatalos ára	1914	1915	1916	1917	1918
élelmiszerek	146,63	230,22	324,16	398,35	550,17
háztartási cikkek	145,31	255,46	285,99	368,17	536,73
ruházati cikkek	140,96	269,03	480,42	1330,32	2659,77
mosatási költségek	0,00	151,66	201,66	328,53	515,00

A két statisztikai adatsorban a ruházati cikkek áremelkedése hasonló. Dálnoki-Kováts Jenő és Gál Benő adatai között a különbség ezen a területen 36,77%, az infláció nagyságát tekintve minimális. Ugyanakkor Gál Benő – aki mint jeleztük, nem vette figyelembe az egyes termékeknek a fogyasztásban betöltött tényleges súlyát – az élelmiszerek árnövekedését nagyságrendileg alacsonyabbnak mérte. A lakhatás és a vegyes kiadások, illetve a háztartási cikkek és a mosatási költség-csoportok eltérő tartalmuk miatt nem hasonlíthatók össze Dálnoki-Kováts Jenő adataival. Gál Benőnél figyelemre méltó, hogy a ruházati

termékek kiugró árnövekedése mellett a sorrend: élelmiszerek, háztartási cikkek, mosatási költségek. Ha Dálnoki-Kováts Jenő számításait Gál Benő adatgyűjtésére adaptáljuk, az átlagos ár-emelkedés mértéke 924%. Ez Dálnoki-Kováts Jenő két adatsora – 1072%, illetve 858% – között helyezkedett el.

Gál Benő emellett 1921-ben kezdte közreadni a *Szakszervezeti Értesítő*ben a létfenntartási költségek indexszámait és fogyasztói kosár adatait. Ez az összeállítás erősen hasonlított Dálnoki-Kováts Jenő már említett számításaihoz, továbbá a Vágó József adatai alapján a *Pester Lloyd* hasábjain 1921 elejétől publikált kiskereskedelmi árindexhez. Gál Benő a korábbitól eltérő létminimum-számításában – amely egy öttagú munkáscsalád (férj, feleség, 12 éves, 7 éves, másfél éves gyermek) heti szükségleteire támaszkodott – 23 különböző fogyasztási cikket, köztük 14 élelmiszert (heti 71 400 kalória mértékben) vett figyelembe. (Korábban Varga Jenő heti 82 400 kalória élelmiszer-fogyasztást tartott szükségesnek.) Az élelmiszerek sorában az alábbiak szerepeltek: 1 kg marhahús, 1 kg disznóhús, 1 kg füstölt szalonna, 50 dkg zsír, 11 kg jegyre adott kenyér, 2 kg szabad forgalomban vásárolt kenyér, 1 kg főzőliszt, 10 kg burgonya, 3 kg savanyított káposzta, 2 kg száraz bab, 50 dkg só, 70 dkg cukor, négy tojás, hét liter tej. Az élelmiszerek mellett négyféle tüzelő- és világítóanyagot tartalmazott a heti létminimum: 20 kg fa, 40 kg szén, 1 liter petróleum, négy doboz gyufa. Az öt háztartási cikk a következő volt: 50 dkg mosószappan, 50 dkg mosószóda, cipókrém, konyhai tisztítóeszköz, egészségügyi fürdő. A létminimum fogyasztói kosarában szerepelt továbbá: 24 fajta ruházati cikk (cipő, alsó- és felsőruházat), egy szoba-konyhás lakás bére, a házmester- és szemétpénz, valamint egyéb szükségletek (iskolaszerek, a betegsegélyző befizetése, a rokkantbiztosítás, az egyleti tagdíj, újság, borbély, dohányáru, adó) ára, ellenértéke. Ez a létminimum-számítás az említett számítási módszerek közül a legteljesebb mértékben törekedett a tényleges mindennapi költségek összegezésére. A módszertan alapján Gál Benő számításai szerint – Varga Jenő korábbi adatgyűjtését felhasználva – az öttagú munkáscsalád heti kiadásai 1914. július 31.

és 1918. december 31. között az alábbiak szerint alakultak K-ban és %-osan (3. táblázat).

3. táblázat. Öttagú munkáscsalád heti kiadásainak alakulása 1914-1918

Időpont	heti létminimum, K	drágulás (%, 100=1914. július 31.)
1914. július 31.	42,68	100,00
1914. december 31.	56,62	132,66
1915. december 31.	80,92	189,59
1916. december 31.	115,59	270,82
1917. december 31.	189,90	444,93
1918. december 31.	289,59	678,51

Gál Benő inflációs számítása alapján a legkisebb mértékben (246,34%) a vegyes cikkek, illetve (424,63%) a tüzelés és a világítás ára nőtt. Az adatgyűjtésbe vont élelmiszerek drágulása átlag alatti (480,11%), a háztartási cikkeké és a ruházati termékeké kiugróan magas (1373,33%, illetve 1729,57%), míg a lakhatás költsége – a lakbérek befagyasztása miatt – nem változott.²⁰

Vágó Jenő kiskereskedelmi árindexszámítása 1921-től jelent meg a *Pester Lloyd* hasábjain az 1914. július közepétől számított kiindulással. Az árindexszámítás 55 fogyasztási cikkre terjedt ki. A 24 élelmiszer magába foglalt háromféle lisztet, félbarna kenyeret, zsemlet, marha-, borjú- és disznóhúst, füstölt szalonnát, disznósírt, burgonyát, fehér babot, savanyú káposztát, babkávét, cukrot, fűszerpaprikát, sót, teavaját, tojást, tejet, teát, kakaót, darát, rizst. A 24 iparcikk között megtalálható a szén, a fa, a szappan, az újságok, a szivar, a levesestányér, a férfi-, női-, gyermekruha, télikabát, blúz, a férfi-, női, gyermekcipő, a harisnya, a férfikalap, a ceruza, a tinta és a gallér. A hétféle szolgáltatás felölelte a gáz- és villanyfogyasztást, a vilamosjegyet, a postaköltséget, a borotválkozást, a hajvágást, és

²⁰ *Statistikai Gyűjtemények. 2–8., 14., Gál Benő statisztikai gyűjteményei. III. k. 2.*

a mosást. A számítás fő hiányossága az, hogy nem egyes társadalmi csoportok vagy a családok tényleges fogyasztását vette figyelembe, hanem egy általa normális szintűnek vélt fogyasztását. A *Pester Lloyd* drágulási indexe az 1914 júliusának közepén érvényes árszintet 100%-nak tekintve 1921. január végéig 6890%-os áremelkedést regisztrált.²¹

Dálnoki-Kováts Jenő, és Gál Benő inflációs számítása a módszertan, a figyelembe vett termékek és cikkek különböző köre miatt eltérő eredményhez vezetett (Vágó Jenő adatait a részletezés hiányában erre az időszakra nem lehetett figyelembe venni). Emellett az első világháború éveit illetően a Központi Statisztikai Hivatal egy munkáscsalád – két felnőtt és két felnőttnek számító három gyermek – heti 82 800 kalóriás ételmiszer-fogyasztása alapján a drágulás mértékét 482,40%-ban, illetve 573,30%-ban határozta meg (olcsóbb és drágább cikkek).²² Ezzel szemben Gál Benő számításai 924%-ot, illetve 578,51%-ot adtak meg, míg Dálnoki-Kováts Jenő 1072%-ban és 858%-ban rögzítette az infláció mértékét. A hat adat közül a tényleges fogyasztáshoz leginkább közelítő termékkör alapján a Központi Statisztikai Hivatal 573,30%-os – a drágább napi ételmisszerekre építő – számítását, Gál Benő több mint félszáz árjegyzésre támaszkodó 578,51%-os indexálását és Dálnoki-Kováts Jenőnek a fogyasztásban elfoglalt mértéket is figyelembe vevő 858%-os adatát tekinthetjük a legelfogadhatóbbnak. Ennek alapján az első világháborús inflációt egy adattal nem határozhatjuk meg. Reálisabb, ha a bérből, fizetésből élő lakosság létminimumát sújtó áremelkedést valóságosan 578,51% és 858% között helyezük el.

A statisztikák mögött meghúzódó áremelkedéseket jól érzékelteti néhány, a napi fogyasztásban fontos szerepet betöltő közszükségleti cikk drágulása az első világháború időszakában. A Központi Statisztikai Hivatal létminimum-számításá-

²¹ *Pester Lloyd* 1937. december 31., Dr. Molnárfi Tibor: *Áralakulás a két világháború között. Ipari termékek ára*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1973. 424–425.

²² *Magyar Statisztikai Évkönyv*, 1919., 1920., 1921., 1922. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapest, 1925. 100–101.

ban figyelembe vett termékek közül az egy kiló másodrendű marhahús ára 1914. június 30-án 1,80 K, 1918 októberében 13 K (722,22%). A másodrendű disznóhús ára kilónként 2,02 K-ról 13 K-ra nőtt (643,56%), a füstölt kolbászé 2,31 K-ról 17,33 K-ra (750,21%). A füstölt szalonna ára kilónként 1,78 K-ról 15 K-ra emelkedett (842,70%), a disznózsír 1,56 K-ról 16 K-ra (1025,64%). A barna kenyér kilója 26-27 fillérről 78 fillerre drágult (288,88–300%), a rózsaburgonyaé 12 fillérről fél K-ra nőtt (416,66%). A savanyított káposzta kilójáért 1914. június végén 25-26 fillért kértek, a háború végén 1,76 K-át (676,92–704%). A fehér apró bab ára 40-41 fillérről 94 fillerre drágult (229,26–235%). A cukor 86 fillér helyett 3,60 K-ba került (418,60%). Három tojást 22 fillér helyett 2,40 K-ért árultak (1090,91%). A hét liter tej ára 2,05 K-ról 12,67 K-ra nőtt (618,04%).²³

Az alapvető háztartási cikkek 1918 végére szintén erősen megdrágultak. A gyufa 14 fillérről 80 fillerre (571,42%), a világításra használt petróleum literje 40 fillérről 82 fillerre (205%) nőtt. A fűtésre, főzésre használt szén mázsája 3,96 K-ról 20,70 K-ra (522,72%), a fát 3,50 K-ról 24,90 K-ra (711,42%) drágult. A szappan kilónként 80 fillérről 5,04 K-ra (630%) emelkedett. A kilós ruha mosásáért 1914. július végén 50 fillért, 1918 végén 2,20 K-t kértek (440%). Budapesten a Központi Vásárcsarnokban a háború kirobbanásakor a liszt ára, minőségtől függően, kilónként 38-43 fillért tett ki, 1918 végén 64 fillér és 3,20 K (168,42-744,18%) között ingadozott. A marhahalsóság ára fél K-ról 2,20 K-ra (440%), az árpagyöngy 48-56 fillérről 1,24 K és 2,30 K közé (258,33–410,71%), a fűszerpaprikáé négy K-ról 24 K-ra (600%), a teavajé 3,60 K-ról 27,20 K-ra (755,55%) drágult. Az adatokból látható, hogy a statisztikai átlag mögött jelentősen eltérő nagyságú áremelkedések voltak, és ez a maximált áron árusított fogyasztási cikkekre, élelmiszerekre is kiterjedt.²⁴

A háború más résztvevőivel összehasonlítva 1914-ben a Monarchia – és egyúttal Magyarország – inflációja alacsonyabb volt, mint például az olasz és a német, de magasabb, mint a francia. A következő évben a Habsburg-birodalom inflá-

²³ Uo.

²⁴ *Statisztikai Gyűjtemények*. I. k. 2–8.

ciója már csak az olasznál alacsonyabb. A döntő fordulat 1916 ősze és 1918 vége között bontakozott ki, amikor a korona értékvesztése meghaladta az említett országok fizetőeszközének inflációját. Ez különösen szembetűnő a Németországgal való összehasonlításnál, mert ott a fizetőeszköz 20%-kal többet megőrzött 1914 nyári értékéből, mint a papírkorona a széthulló Monarchiában. 1914. június 30. és 1918. október vége között az árszínvonal átlagos növekedése a létminimum számításánál figyelembe vett élelmiszerárak alapján havi 11,02%-ot, a korona értékének csökkenése a svájci frank zürichi jegyzése alapján havonta átlagosan 11,97%-ot tett ki. A két arány közötti csekély különbség a hazai mérés és a nemzetközi megítélés jelentékeny mértékű hasonlóságát mutatta.

A háborús vereség egyúttal azt is jelentette, hogy a területi veszteségek, a forradalmak, a várható jóvátételi igények, az elszakított területekről beáramló menekültek tömegei, a felhalmozódott szociális, gazdasági feszültségek oldása, a békegazdálkodásra való átmenet anyagi igényeinek kielégítése meggátolta a világháború időszakában kibontakozott, de még kezelhető mértékű infláció lefékezését, a korona értékének stabilizálását. A világháború és a katonai vereség következtében felhalmozódott feszültségek, gondok, problémák enyhítésének árát, a békegazdálkodásra való áttérés költségeit, a területelcsatolásokból eredő vagyonszertéseket az állami gazdaságpolitika úgy egyenlítette ki, hogy szabad utat engedett az infláció térnyerésének.

A vereség hatása a pénzromlásra

Az Osztrák–Magyar Monarchia 1918 októberére katonailag és gazdaságilag egyaránt kimerült. A különbéke-kísérletek rendre kudarcot vallottak, megkezdődött a Habsburg-birodalom felbomlása. Október 25-én éjjel Budapesten megalakult a Magyar Nemzeti Tanács, országsszerte béketüntetések sora bontakozott ki. Néhány nap múlva az olasz haderő támadása a Piave partjainál áttörte a közös hadsereg védelmi vonalát. A támadás a Monarchia katonai vereségéhez, november 3-án a fegy-

verszületi egyezmény aláírásához vezetett. Magyarországon 1918. október végén győzött a polgári forradalom. Felbomlott az Osztrák–Magyar Monarchia, kikiáltották a független Magyar Népköztársaságot, Károlyi Mihály vezetésével új kormány alakult. Megkezdődött a részben szlovák, ruszin, román, szerb, horvát, szlovén, német nemzetiségűek lakta területek elszakadása. A Károlyi Mihály vezette polgári demokratikus köztársaság nem tudott megbirkózni a korábbi évtizedekben és a háborús esztendőkből felhalmozódott társadalmi-gazdasági gondokkal. A megoldatlan társadalmi-gazdasági feszültségek 1919. március 21-én a Tanácsköztársaság kikiáltásához vezettek. A tanácshatalom a sikeres felvidéki, majd a kudarcra záruló tiszántúli hadjáratot követően 1919. augusztus 1-jén összeomlott. A tanácshatalmat hat napra a Peidl Gyula vezette szakszervezeti kormány váltotta fel, amelyet jobboldali katonatisztek román fegyveres támogatással augusztus 6-án lemondattak.

A háborús vereség napjaiban az árszínvonal kisebb mértékben csökkent. A boltok polcain, a nagykereskedők raktáraiban megjelent a korábban elrejtett árukészlet. A kereskedők és a vásárlók egyaránt a határok gyors megnyitását, a kereskedelmi korlátozások megszüntetését, az olcsóbb külföldi áruk és nyersanyagok tömeges beáramlását várták. Az infláció mérséklődéséhez az is hozzájárult, hogy a társadalmi megmozdulások következményeitől megrettent kereskedők visszafogták áremelési törekvéseiket. Az árszínvonal kismértékű csökkenését látva 1918. november 14-én a kormány az 5298/1918. ME sz. rendeletével módosította az Országos Központi Árvizsgáló Bizottság hatáskörét és szervezetét. A minisztertanácsi rendelkezés értelmében az árvizsgáló bizottság elnöki tanácsa és szakbizottságai megszűntek, jogosítványaik a testület elnökére szálltak át, akit a korábbinál szélesebb intézkedési jogkörrel ruháztak fel. Kompetenciájába sorolták a maximált árak megállapítását, az iparüzési engedélyek visszavonását, lehetővé tették részére a kormány és a miniszterek rendeleteitől való eltérést. Ezt a hatáskörbővítést 1921. június 10-ig gyakorolhatta a bizottság elnöke, amikor a 4401/1921. ME sz. rendelet megszüntette az

ármaximálási jogkört, és a bizottság tényleges hatáskörét első sorban tájékoztató, véleményező funkciókra korlátozta.²⁵

A Központi Statisztikai Hivatal említett létminimum-számítása alapján az árszínvonal 1918 novemberében érzékelhetően mérséklődött, majd decembertől kezdődően – 1919. januári kisebb visszaeséssel – ismét emelkedésnek indult. 1919 márciusában az árak lényegében elérték az utolsó háborús hónap szintjét. Számszerűsítve ez azt jelentette: a háború kirobbanásától 1918 októberéig az árak 573,30%-kal emelkedtek, novemberben viszont 517,10%-ra mérséklődtek. Ezt decemberben kisebb mértékű árnövekedés, majd a következő esztendő első hónapjában viszonylagos árcsökkenés követte: 535,60%, illetve 521%. A tanács hatalom győzelmének napjaira az infláció mértéke ismét megközelítette az 1918. októberi szintet (561,10%). Mindez annak dacára történt, hogy a Forradalmi Kormányzótanács hatékonyan fellépett a lánckereskedelem, az árurejtegetés, az élelmiszerek ausztriai exportja és a feketepiac forrását jelentő batyuzás (keresett iparcikkek ellenében élelmiszer cseréje vidéken) ellen. Az élelmiszer-ellátás javítás érdekében három kategóriába sorolták a jogosultakat a munkavégzés fizikai megterhelése és a rászorultság alapján.²⁶

A tanács hatalom időszakában a központosított árueosztás, az államosított kereskedelem sem akadályozhatta meg, hogy az infláció lendületet vegyen. Ennek okai az államháztartás növekvő mértékű deficitjén túlmenően az áruhiányban, az ismételten életbe lépett külkereskedelmi korlátozásokban, a felvidéki és a tiszántúli hadjáratok kiadásáiban kereshetők. A Központi Statisztikai Hivatal létminimum-számítása alapján az árak az 1919. márciusi 561,10%-ról a következő hónapban 690,70%-ra nőttek. Az áremelkedések mértéke májusban 730,50%-ot, júniusban 848%-ot, júliusban 1104,20%-ot ért el. A meglóduló infláció 1919 augusztusában – a Tanácsköztársaság megdöntését

²⁵ MRT. 1918. Budapest, 1918. 2236–2238. MRT. 1921. Budapest, 1921. 140–159.

²⁶ *Népszava, Vörös Újság*, 1919. május 24.; *A Forradalmi Kormányzótanács jegyzőkönyvei*, 1919. Szerk. és a bevezető tanulmányt írta: IMRE Magda és SZÜCS László. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. 199–200., 371., 392–393., 436–438., 448.

követően, az inflációs korlátozások megszűntével – 2120,80%-os szintet ért el. A háborús vereséget követő 10 hónapban az árak emelkedése 1918 októberéhez képest 369,92%-ot tett ki, április–augusztus hónapokban 377,97%-ot. 1918 októbere és 1919 márciusa között átlagosan havi 2,24%-ra mérséklődött a pénzromlás, április–augusztus hónapokban az infláció havi 75,58%-ra ugrott. Az adatok a korona értékcsökkenésének gyorsulására, a hiperinfláció határát súroló mértékére és arra utaltak, hogy a háborús vereséget követő néhány hónapos mérséklődés után a folyamat erőteljesen felgyorsult. A háború alatti inflációt újabb pénzromlás követte. A korona inflációjának ez a szakasza a tanács hatalom megdöntésével, a szakszervezeti kabinet eltávolításával, majd az ezt követő sorozatos kormányváltásokkal 1919 őszén zárult. A 10 hónapos periódusban a fogyasztási cikk árváltozása a Központi Statisztikai Hivatal létminimum-számításánál figyelembe vett adatok alapján jelzésértékűen követhető nyomon (4. táblázat).

A táblázatban szereplő élelmiszerek árának alakulása is azt bizonyította, hogy az infláció a háborús vereséget követő öt hónapban stagnált, egyes termékeknél kisebb mértékű csökkenés is regisztrálható. A tanács hatalom, a szakszervezeti kabinet és a sorozatos kormányváltások öt hónapjában azonban az árak ugrásszerűen megnöttek, a korona értékvesztése korábban nem tapasztalt méreteket öltött. Ennek ellenére az alkalmazottak helyzete jelentékenyen javult, hiszen a nem mezőgazdasági heti munkabérek az 1918. december 31-i 183,87 K-ról 372,42 K-ra, a tisztviselőké 157,74 K-ról 290,77 K-ra nőtt. Így a nem mezőgazdasági munkások életszínvonala 15,10%-kal, a tisztviselőké 6,80%-kal emelkedett.²⁷ Az államháztartás hiánya és az infláció erősödése közötti kapcsolatot egyértelműen bizonyította, hogy míg az 1918. július 1. és október 31. közötti négyhavi költségvetési hiány 5543,3 millió korona volt (havonta 1385,825 millió), addig az ezt követő közel öt hónapban – 1918. november 1. és 1919. március 20. között – alig

²⁷ DÁLNOKI-KOVÁTS Jenő: *Drágaság és hatósági beavatkozás*. 361–364.; *Magyar Statisztikai Évkönyv*, 1919., 1920., 1921., 1922. 101–102.; *Gál Benő statisztikai gyűjteményei*. III. k. 3–5.

4. táblázat. Az élelmiszerek árváltozása 1918 októbere és 1919 augusztusa között (K)

Élelmiszer fajtája	1918. október	1919. március		1919. augusztus	
	K	K	% (100=1918. október)	K	% (100=1918. október)
másodrendű marhahús, kg	13,00	11,60	89,23	30,00	230,76
másodrendű disznóhús, kg	13,00	13,00	100,00	30,00	230,76
füstölt kolbász, kg	17,33	17,33	100,00	36,00	207,73
füstölt szalonna, kg	15,00	15,00	100,00	29,00	193,33
disznózsír, kg	16,00	16,00	100,00	30,00	187,50
barna kenyér, kg	0,78	0,80	102,56	1,60	205,12
rózsaburgonya, kg	0,50	0,52	104,00	18,53	3706,00
savanyú káposzta, kg	1,76	1,135	64,49	4,50	255,68
fehér apró bab, kg	0,94	0,94	100,00	8,60	914,89
cukor, kg	3,60	3,44	95,55	3,53	98,05
tojás, db	0,80	1,13	141,25	2,10	262,50
tej, l	1,81	1,84	101,66	2,80	182,00

3297 millió K (havi 694,4 millió), a korábbi deficit 50,08%. A Tanácsköztársaság és a szakszervezeti kormány négy és fél hónapja alatt a költségvetés hiánya 5806,2 millió K-át tett ki (havi 1290,267 millió K), a polgári köztársaság deficitjének 185,89%-át. A hiány növekedésében a keresők helyzetének javítására

szolgáló intézkedések mellett a fegyveres erők növekvő igényei és más tényezők játszottak szerepet.

Az infláció pénzforgalmi igényeinek kielégítésére 1918. december 19-én megjelent a 10 000 koronás bankjegy. A drágulás miatt a közepes értékű címletek iránt növekedett a kereslet, ezért a Pénzügyminisztérium döntése alapján 1918. október végén a 200 koronás, majd a Forradalmi Kormányzótanács rendeletére 1919. április végén a 25 koronás, úgynevezett fehér pénzeket bocsátották ki. Ezek az államjegyek onnan kapták a nevüket, hogy a papírpénznek csak az előoldala volt nyomott, a hátlapja sima fehér vagy hullámosan vonalazott. Emellett a Tanácsköztársaság napjaiban a kisebb értékű fizetési eszközök iránti növekvő igényt a Postatakarékpénztár, kormányzati megbízásból, az 5, 10 és 20 koronás pénzjegyek kibocsátásával kívánta kielégíteni.

A korona zürichi jegyzésének középárfolyama 1918. november–1919. március hónapokban, az infláció kisebb mérséklődése idején, az állami költségvetés változatlanul meglévő deficitje miatt tovább romlott. 1918 októberében 100 koronáért Zürichben 42 svájci frankot adtak, a következő hónapban már csak 32 frank 75 centime-ot (az értékcsökkenés egy hónap alatt 22,02%). 1919 márciusában 100 korona csupán 22 frank 5 centime-ot ért (az értékcsökkenés négy hónap alatt 32,67%). A Tanácsköztársaság és a szakszervezeti kormány időszakában a felgyorsult infláció és a növekvő költségvetési hiány együttes hatására augusztusban – a jobboldali hatalomátvétel időszakában – 100 korona már csak 11,625 frankot ért (az értékcsökkenés öt hónap alatt 47,27%, jóval alacsonyabb a korona magyarországi értékvesztésénél).

A drágulás gyorsulása lemérhető a számítási egységként használt aranykoronának a papírkoronához viszonyított havi átlagos árfolyama alakulásában is. 1918 októberében egy aranykorona 2,32 papírkoronát ért. Ezt követően a papírkorona értéke – ellentmondva az 1918. november–1919. márciusi inflációs adatnak, a bizonytalan külpolitikai és belső helyzet, valamint a változatlanul meglévő államháztartási hiány miatt – gyorsabban kezdett csökkenni: 1919 márciusában egy arany-

korona=4,42 korona lett (az értékvesztés mértéke 90,51%). Ezt követően a papírkorona értékcsökkenése magas szinten stabilizálódott. 1919 augusztusában egy aranykoronáért már 7,91 papírkoronát számoltak, így értéke öt hónap alatt további 78,95%-kal csökkent.²⁸

Korányi Frigyes első pénzügyminisztersége

1919 augusztusára nyilvánvalóvá vált, hogy az ország *de facto* elvesztette területe kétharmadát, lakossága mintegy 60%-át, és évszázados gazdasági kapcsolatok szakadtak meg. A megmaradt ország területének jelentékeny részét a román hadsereg megszállta és egyúttal kifosztotta. A magyar tisztí különítmények a Dunántúlon és a Duna-Tisza közén fehérterrorral restaurálták a közhatalmat. A súlyos gazdasági helyzet következményeivel a stabilizálódó Friedrich-kormányban 1919. szeptember 12-től Korányi Frigyes báró, pénzügyminiszter nézett szembe. A pénzügyi bársonyszék új tulajdonosa jelentős jegybanki és minisztériumi tapasztalattal rendelkezett, itthon és külföldön egyaránt ismert és elismert szakember hírében állt. Kinevezésekor legsürgetőbb feladata a békeszerződés pénzügyi részének megfelelő előkészítése, a várható jóvátétel-fizetési kötelezettség néhány éves haladékának elérése és a stabil nemzeti fizetőeszköz megteremtéséhez külföldi kölcsön felvétele volt. Emellett sürgősen felül kellett bélyegezni a széthullott Osztrák-Magyar Monarchiától örökölt bankjegyállományt, megszüntetni a bankjegy- és váltópénzhiányt, és felszámolni a mindezek következményeként kialakult pénzügyi kaoszt. A fizetőeszközhány megszüntetése érdekében 1919. szeptember 14-én kibocsátották a 20 koronás államjegyet, majd a fém váltópénzek pótlására 1920. november 22-én a 20 filléres, december 14-én az 50 filléres postatakarékpénztári jegyet, amelyet egyébként az infláció miatt egyre ritkábban használtak.

A Monarchia utódállamai 1919 őszére már felülbélyegezték az egykori közös bankjegyeket. Magyarország volt az egyetlen,

²⁸ BARCZA Imre: I. m.

amely a háború utáni forradalmak miatt adós maradt ezzel. Felülbélyegzés hiányában azonban azokból az országokból, ahol ezt már végrehajtották, hatalmas összegekben áramlott be a jelölés nélküli bankjegy, amelyek a pénzforgalomba kerülve keresletet teremtettek, növelték az inflációs nyomást. A felülbélyegzésről – a bankjegyek nosztrifikációjáról – 1920. március 17-én kiadott 1700/1920. ME sz. rendelet március 19-ét jelölte meg a művelet kezdő és március 28-át a záró napjaként. A későbbiekben a határidőt a felülbélyegzés technikai gondjai miatt 1920. április 11-ig meghosszabbították. Felül kellett bélyegezni az Osztrák–Magyar Bank által kibocsátott bankjegyeket, de a Magyar Királyi Postatakarékpénztár által kiadott pénzjegyeket és a még forgalomban lévő fehér pénzeket nem. Erre a megkülönböztetésre azért volt szükség, mert az említett címletek nélkül a fizetési forgalom teljesen megbénult volna, ugyanakkor ezeket a papírpénzeket az utódállamok területén nem használták. A bankjegyeket a felülbélyegzés során kör alakú pecséttel látták el. A bemutatott bankjegyek felét az állam kényszerkölcsönként elvonta, és helyette 4% kamatozású adómentes, át nem ruházható államkötvényeket adott, amelyeket azonban csak a vagyonadó teljesítésére és a földreform során juttatott birtokok ellenértékének a kifizetésére lehetett felhasználni.²⁹

Az Osztrák–Magyar Bank összegzése szerint felülbélyegzésre 8869,6 millió koronát mutattak be, ebből kényszerkölcsönként elvontak 4434,8 milliót. A Magyar Nemzeti Bank 1946-ban készített kimutatása – nem számítva az utólagos felülbélyegzésekért fizetett illetéket – 14 307 808 630 korona bankjegy nosztrifikálását adta meg, amelyből 7 153 904 315 koronát kényszerkölcsönként visszatartottak (ennek az 1946-ban megadott értéknek a hitelességét más források is alátámasztották). A kényszerkölcsön hatására az infláció rövid időre valóban megtorpant, ám a költségvetés változatlanul jelentős túlköltekezése miatt az árak emelkedését nem sikerült megállítani. A várakozással ellentétben nem mérséklődött a papírpénzek iránti igény sem. A készpénzforgalom 1920 áprilisához

²⁹ MRT. 1920. Budapest, 1920. 125–139. *Pesti Napló*, 1920. március 19.

képest május–júliusban kissé mérséklődött, hogy azután augusztusban korábban nem látott méreteket öltött. A bankjegyek felülbélyegzése így csak a Magyarországon forgalomban lévő papírpénz azonosításának feladatát teljesítette, a további célok – az infláció fékezése, a költségvetés rendezése – nem valósultak meg teljesen.³⁰

A bankjegyek felülbélyegzésének hírére 1920 márciusától a korona zürichi jegyzése fokozatosan javult. 1919. szeptembertől 1920. februárig 100 korona középárfolyama 8,375 svájci frankról egy frank 90 centime-ra esett, értéke 340,79%-ot csökkent. 1920 márciusában a jegyzés két frank 65 centime-ra nőtt, majd júliusig 3,375 frankig emelkedett. Február–július folyamán a korona külső értéke 77,63%-ot javult. A versailles-i Kis Trianon palotában 1920. június 4-én aláírt békeszerződésről³¹ érkező hírek – amelyek jelentős jóvátétel fizetéséről szóltak – júliusban megtörték a korona javulását. 1920. augusztustól kezdve értéke ismét rohamosan csökkent. 1920 decemberében 100 korona már csak egy frank 29 centime-ot ért (61,78%-os értékcsökkenés). Hasonlóan változott az aranykorona és a papírkorona számított értékaránya is. 1919 szeptemberében egy aranykorona 11,18 papírkoronát ért, 1920 márciusában 44,76 papírkoronát (300,35%-os értékcsökkenés). Ezt követően a papírkorona értéke emelkedni kezdett, és júliusban 31,13 papírkorona ért egy aranykoronát (30,45%-os értéknövekedés). A versailles-i békeszerződés hírei a papírkorona értékének javulását is megállították, augusztustól az arány újból csökkent: 1920 decemberében egy aranykorona 87,42 papírkoronával azonos (180,82%-os értékcsökkenés). A korona belső és külső értékelését tükröző kedvezőtlen adatok, az infláció nekilendülése, az államháztartás hiányának 20 milliárd korona fölé emelkedése 1920 decemberében odavezetett, hogy Korányi Frigyes báró lemondott. Tervei egy részének megvalósítása – az új törvényes fizetőeszköz kibo-

³⁰ MNL OL Z 1, 49. csomó, XIX-L-1-k 21. doboz.

³¹ *Trianon. A magyar békeküldöttség tevékenysége 1920-ban.* A bevezető tanulmányt írta és az iratokat válogatta: POMOGÁTS Béla. A forrásokat szerkesztette és sajtó alá rendezte: ÁDÁM Magda és CHOLNOKY Győző. Lucidus Kiadó, Budapest, 2000.; ROMSICS Ignác: *A trianoni békeszerződés.* Osiris, Budapest, 2001.

csátása, a jegyintézet felállítása, a korona értékének konszolidációja – utódára maradt.³²

A Korányi-korszak pénzromlásának mértékét a Központi Statisztikai Hivatal és a független adatforrások egymástól eltérően határozták meg. Dálnoki-Kováts Jenő már említett számításai alapján 1919. december 31. és 1920. december 31. között az élelmiszerárak 193,76%-kal, a ruházati cikkek árai 182,24%-kal, a lakbér és lakásfenntartás költségei 196,61%-kal, a vegyes kiadások 213,19%-kal emelkedtek, átlagosan 194,80%-kal. A fogyasztás összetételét is figyelembe véve az árnövekedés 192,85%-os volt. Gál Benő számításai alapján egy öttagú munkáscsalád heti létminimuma 1919. július 31-én 474,31 K-át, az év végén 904,36 K-át, 1920. július 31-én 1461,90 K-át, december 31-én 1827,66 K-át tett ki. A létminimum drágulása Gál Benőnél 1919. július 31. és 1920. december 31. között 385,33%-ra, 1919 decembere és 1920 vége között 202,09%-ra rúgott. Ez az érték Dálnoki-Kováts Jenő számításánál mintegy 10%-kal magasabb.

A Központi Statisztikai Hivatal adatai szerint a heti élelmezési költségek alapján 1919 szeptemberében az árszínvonal az előző hónaphoz képest 12,44%-kal mérséklődött – elsősorban a tanács hatalmat sújtó kereskedelmi korlátozások felszámolása nyomán –, ám októbertől ismét lendületet vett az infláció. Az áremelkedés mértéke 1919 októbere és 1920 decembere között 248,43%-os volt, havi átlagban 16,56%-os, ami igen magasnak számított, de a tanács hatalom időszakának havi átlagos 75,58%-os árnövekedéséhez képest üdítően alacsonynak tűnt. 1919 vége és 1920 vége között a drágulás 222,71%-ot mutatott, ez az adat mintegy 30%-kal magasabb Dálnoki-Kováts Jenő, és 20%-kal Gál Benő számításainál. Mindhárom adat – ha eltérő mértékben is – az infláció csökkenését jelezte a tanács hatalom hónapjaihoz képest, ugyanakkor arra utalt, hogy a pénz tovább romlott – elsősorban a változatlan túlköltekezés miatt. Az infláció hatásának megítélése szempontjából érdemes pillantást vetni a keresetek alakulására. Ez továbbra is a heti bérfizetés jelentette. Gál Benő adatgyűjtése szerint a nem mezőgazdasági

³² BARCZA Imre: I. m.

munkabérek heti átlagos összege 1919. július 31-én 372,42 K volt, december 31-én – a tanács hatalom jelentős béremelésének a visszavonása miatt – 269,05 K-ra csökkent, majd 1920 végére 548,55 K-ra emelkedett. A tisztviselők fizetése ugyanezen időszakban 290,77 K-át, 219,94 K-át, illetve 474,20 K-át tett ki. Mindkét foglalkozási csoportban a hetibérek jelentősen elmaradtak a családi létminimumtól: a munkabérek 635,31 K-val, a tisztviselők fizetéséből 634,70 K hiányzott, s ezzel életszínvonaluk 48,50%-kal, illetve 38,70%-kal romlott.³³

Kísérlet az infláció lefékezésére

Hegedűs Lóránt, a következő miniszter, jelentős pénzügyminisztériumi és pénzügyintézeti tapasztalatokkal rendelkezett. Ő alapította meg a Takarékpénztárak és Bankok Egyesületét, amelynek igazgatója lett. 1920. december 16-án foglalta el a miniszteri bársonyszéket, amelyből 1921. szeptember 27-i lemondását követően távozott. A miniszteri tisztséget egy évre vállalta el. Meghirdetett programja magába foglalta a költségvetési egyensúly helyreállítását, a korona vásárlóértékének javítását, kizárólag belső erőforrásokra támaszkodva az infláció megszüntetését, új aranyalapú – a frankzónához kapcsolt – nemzeti valuta megteremtését, az önálló magyar jegybank felállítását. Mindennek elérése érdekében igen szigorú költségvetési takarékoskodást vezetett be. A deficit megszüntetésére új bevételeket teremtett: meghonosította Magyarországon az általános forgalmi adót, lebonolyította a vagyonváltságot, elrendelte a kereskedelmi bankok kötelező kamatemelését, az irányadó percentek növelését. Az 1,50%-os általános forgalmi adó bevezetése (1921. évi XXXIX. törvénycikk), amely hamarosan 3%-ra emelkedett, az állami bevételek növelése mellett természetesen drágította a kis- és nagykereskedelmi árakat is. A vagyonváltságot azért rendelték el, hogy a költségvetés egyensúlya helyreálljon. A különböző betétek nagyságától függően kivetett 5–20%-os, a

³³ *Magyar Statisztikai Évkönyv*. 1919., 1920., 1921., 1922. Id. mű. 97., 102.; DÁLNOKI-KOVÁTS Jenő: *A megélhetés drágulása a háború kitörése óta*. 279.; *Gál Benő statisztikai gyűjteményei*. III. k. 2–5.

részvények értékére vonatkozóan megállapított 15%-os, a külföldi pénznemek és értékpapírok 20%-os, a föld 5%-os, az ingatlanok maximum 25%-os vagyonszátsága megteremti majd az államháztartás egyensúlyának helyreállításához szükséges belső forrást (1921. évi XV., XXVI., és XLV. törvénycikkek). A vagyonszátság kivetésének célja azonban az érintettek ellenállása miatt csak részben valósult meg. A költségvetés egyensúlyának biztosítása érdekében kivetett adók aránya viszont fokozatosan elérte a keresetek 20-30%-át.³⁴

1921 áprilisától egy ideig nőttek a bevételek, így az állam kiadásait kölcsön igénybevétele nélkül fedezni lehetett. A célok megvalósítása érdekében Hegedűs Lóránt 1921 tavaszán mesterségesen pénzsűkét teremtett – mintegy 2500 millió korona papírpénzt és postatakarékpénztári jegyet kivont a forgalomból –, majd ennek keretében 1921. május 9–25. között végrehajtotta a fizetőeszközök cseréjét, amely a 100, 500, 1000, 5000 és 10 000 koronás címletekre terjedt ki. 1921. augusztus 1-jén – átmeneti intézményként a Magyar Nemzeti Bank megalakításáig – megkezdte működését a Magyar Királyi Állami Jegyintézet. A pénzügyminiszter céljainak elérését az is segítette, hogy 1920 végén, 1921 elején a világgazdaságban korlátozott válság bontakozott ki, amely a nemzetközi kereskedelmi árak csökkenéséhez vezetett. Ez mérsékelte az importárak inflációs nyomását.

Ahogy érzékelhetővé váltak Hegedűs Lóránt intézkedéseinek következményei, fokozatosan javulni kezdett a korona belső értéke és külső megítélése. 100 korona zürichi középárfolyama 1920 decemberében egy svájci frank 29 centime-on állt, értéke 1921 januárjában és februárban még kisebb mértékben csökkent, majd márciustól emelkedni kezdett. 1921 márciusában 1,725 frankra, a következő hónapban 2,075 frankra, májusban 2 frank 45 centime-ra javult az átváltási arány, s csúcspontját május 10–11-én érte el 2 svájci frank 85 centime-os értékkel. A korona külső megítélése közel fél év alatt 120,93%-ot javult. Az értéknövekedés folyamatát Hegedűs Lóránt azzal is segítette, hogy a fővárosi vezető pénzintézetek támogatásával a tavasz

³⁴ MT. 1921. évi törvénycikkek. Jegyzetekkel ellátta: dr. TĚRFFY Gyula. Franklin Társulat, Budapest, 1922. 68–93., 147–152., 345–346., 374–419.

folyamán Zürichben és Budapesten intervenciós vásárlásokat hajtottak végre. A korona értékjavulását mutatta az is, hogy a \$³⁵ magánforgalmi árfolyama az 1920. decemberi egy \$= 572 K kurzusról 1921. május 2-ra 210 K-ra, azaz 63,28%-kal javult.

A papírkorona svájci frankhoz és \$-hoz viszonyított javulása az infláció megtorpanásában, visszaesésében is megmutakozott. A létfenntartási index, amely 1920. december 31-én az 1914. évi átlaghoz képest 70-szeresre nőtt, fokozatosan csökkent. 1921. március 31-én a létfenntartási szorzó 49, június 30-án 42, majd ezt követően ismét emelkedésnek indult. Az inflációcsökkenés a papírkorona–aranykorona viszonylatban is értéknövekedést hozott. 1920 decemberében egy aranykorona 87,42 papírkoronát ért, 1921. februárban 86,98-at. Márciustól júniusig a papírkorona értéke látványosan erősödött, hiszen az év derekán egy aranykorona 42,37 papírkoronával egyenértékű, ami 51,29%-os javulásnak felelt meg. Ez az értékjavulás lényegében azonos volt a \$-ral szembeni magánforgalmi emelkedéssel, azonban kevesebb, mint a felét jelentette a zürichi árfolyamjavulásnak. A korona belső értéke ezekben a hónapokban kisebb mértékben nőtt, mint a külső.

Az antiinflációs lépések és következményeik azonban a magyar gazdasági élet szereplőinek egyre szélesebb körét szembefordították a pénzügyminiszterrel. A korona árfolyamának javulása megdrágította az exportot, rosszabbodtak a kiviteli lehetőségek, a belföldi vásárlók egy része további árcsökkenésre számítva visszafogta fogyasztását. Az élelmiszerárak mérséklődése a mezőgazdálkodókat állította szembe a stabilizációs kísérlettel, míg a készpénz hiánya a mindennapi fizetési forgalomban okozott komoly gondokat. A növekvő elégedetlenség miatt 1921. május 12-én Hegedűs Lórántnak fel kellett adnia az államadóság kamatának csökkentésére irányuló törekvését (ez a kudarc azonnal a korona zürichi és a \$ budapesti árfolyamának újabb esését indította el), majd a vagyonváltásigot is csak részben hajthatta végre. Az egykori Habsburg uralkodó, IV. Károly 1921. március 26-i visszatérési kísérlete felkeltette a nemzetközi köz-

³⁵ \$ itt és a későbbiekben amerikai dollár (USD).

vélemény bizalmatlanságát, s ezt augusztus végétől tovább erősítette, hogy a Lajtán inneni területek Ausztriához csatolásával szemben Nyugat-Magyarországon fegyveres ellenállás bontakozott ki. A kudarcok sorozatát betetőzte 1921 szeptemberében a sikertelen külföldi hitelfelvételi tárgyalás.

A kudarcok sora nemcsak Hegedűs Lóránt lemondásához vezetett, hanem 1921. május 12-től a korona külső értékcsökkenését is elindította, amit a belső infláció ismételt nekilödulása követett. A korona zürichi jegyzése 1921. május 12-étől folyamatosan süllyedt: júniusban 100 korona 2 frank 34 centime-on, júliusban 1 frank 91-en, a következő hónapban 1 frank 39-en, szeptemberben 1 frank 14-en – az 1920. decemberi átváltási arány alatt – állt. A \$ budapesti magánkereskedelmi árfolyama is zuhant: június végén 262 korona, egy hónap múlva 397,50, szeptember 30-án 720 volt. 1921 júliusában – kissé megkésve – a papírkorona–aranykorona számítási viszony is követte a külső értékcsökkenést. Júniushoz képest szeptemberre az átlagárfolyam 108,87%-ot romlott, ekkor egy aranykorona 88,50 papírkoronát ért. Hasonló tendencia figyelhető meg a létfenntartási indexnél is: szeptember végére 1914-hez viszonyítva a szorzószám 62, nem sokkal elmaradva az 1920. decemberi mértékétől. A stabilizációs kísérlet Hegedűs Lóránttal együtt 1921 őszére egyértelműen megbukott. A sors különös fintora, hogy míg az 1920–1921-es pénzügyi évben a költségvetés hiánya 27 179,5 millió koronára rúgott, amelynek zöme még Korányi Frigyes pénzügyminisztersége alatt halmozódott fel, addig az 1921–1922-es periódusban – elsősorban Hegedűs Lóránt kiadásokat csökkentő lépéseinek eredményeként – a hiány 6469 millióra esett vissza.³⁶

1921. július 5-én végleg megszűnt a mezőgazdasági termékek szabályozott piaca, a gabonafélék szabadon eladhatók, vásárolhatók lettek. A gabona szabadpiaci forgalma nyomán hatósági ellátásra senki nem tarthatott igényt – valójában megszűnt ezen a téren a jegyrendszer –, de a rászoruló fogyasztók az 1921–1922-es gazdasági évben támogatásban részesültek.

³⁶ MNL OL K 27 a minisztertanács 1921. január 18-ai ülésének jegyzőkönyve, Z 12, 104. csomó. 516. tétel., XIX-L-1-k 21. doboz, XXIX-L-1-n 37. doboz.; *Hitel*, 1921. március 26.; BARCZA Imre: I. m.

Ez a közalkalmazottakra, az ipari munkásokra, az önálló kisiparosokra, a vagyontalanokra, a rokkantakra, a hadiözvegyekre és a hadiárványokra terjedt ki. A hatósági árak megszüntetése 1921 júliusától ebben az ágazatban jelentős áremelkedést indított el. Jól mutatta ezt a nyolc legfontosabb mezőgazdasági termény árának 1921 júniusa és decembere közötti változása (a megadott ár 1921 júniusában a hatósági ár, 1921 júliusától a Budapesti Áru- és Értéktőzsde árfolyama).

5. táblázat. A mezőgazdasági árak változása 1921. június–december között, K/q

Hónap	rozs	takarmányárpa	sörárpa	zab	kukorica	köles	káposztarepce	búza-korpa
június	400	400	400	170	300	550	870	150
július	1038	1150	1450	1325	1275	900	1650	788
augusztus	1140	1417	1575	1400	1725	1175	1900	890
szeptember	1345	1975	1613	1435	1800	1450	2300	860
október	1625	1737	1850	1625	1925	1700	3150	950
november	1540	1812	1950	1620	2000	1875	3100	1090
december	1563	1725	1813	1515	2013	1550	2750	1125

A nyolc fontos mezőgazdasági termény ára a hatósági szabályozás megszüntetését követően ugrásszerűen nőtt. Az 1915 januárjától érvényben lévő hatósági maximális ár az árpa, a zab és a kukorica esetében 1920. december 31-én, a búzánál, a rozsnál és más gabonaféléknél 1921. július 5-én szűnt meg.³⁷ A maximális árak törlését követően július folyamán a búza ára 159,50%-kal, a takarmányárpáé 187,50%-kal, a sörárpáé 262,50%-kal, a zabé 679,41%-kal, a kukoricáé 325%-kal, a kölesé 81,82%-kal, a káposztarepcéé 89,66%-kal, a búza-korpáé 425,33%-kal emelkedett. Érdeemes megemlíteni, hogy 1921 első felében a maximált ár törlését követően a zab és az árpa tőzsdei ára nem változott, a kukorica jegyzése csupán 40

³⁷ 6060/1920. ME sz. rendelet, 1920. július 26.; MRT. 1920. Budapest, 1920. 346–348. 4675/1921. ME sz. rendelet, 1921. június 21. MRT. 1921. Budapest, 1922. 178–181.

K-val, 15,39%-kal nőtt. 1921 végéig kisebb hullámzással a mezőgazdasági terméseredményekhez és a tényleges kereslethez alkalmazkodva alakultak a tőzsdei jegyzések. Ezért az 1921. augusztus–december közötti időszakban az árnövekedés nagyságrenddel kisebb lett. A búza ára 50,57%-kal, a takarmányárpáé 50%-kal, a sörárpáé 25,03%-kal, a zabé 14,34%-kal, a kukoricáé 57,88%-kal, a kölesé 41,94%-kal, a káposztarepcéé 66,67%-kal, a búzakorpáé 42,77%-kal drágult.

A Központi Statisztikai Hivatal már többször említett heti élelmiszerárak-számítása – amely ekkor egy munkáscsalád heti élelmiszer-szükségletét 79 650 kalóriában határozta meg – arról tanúskodott, hogy az árak mérséklődése 1921 júniusáig tartott. 1920. decemberhez képest a számításba vett élelmiszerek ára 33,87%-kal csökkent, majd júliustól szeptemberig 23,54%-kal, az év második felében – július–december – további 51,50%-kal növekedett. Gál Benő adatai arról tanúskodtak, hogy az általa számított létminimum-kiadások 1920. december 31. és 1921. július 31. között 7,82%-kal mérséklődtek, majd ezt követően az év végéig 47,54%-kal emelkedtek. Gál Benőnél az infláció mérséklődése, majd emelkedése egyaránt azért kisebb, mert számítása nem a mélypontot jelentő júniushoz kapcsolódott, hanem az újabb árhullámmal már érintett júliushoz. Dálnoki-Kováts Jenő adatközlése szerint az árszínvonal 1920 végéhez viszonyítva 1921 májusáig 28,50%-kal mérséklődött, majd júniusban 0,50%-kal már emelkedett. Számításai szerint szeptemberre az árszínvonal – 34%-ot emelkedve – 6%-kal meghaladta az előző év végi szintet. 1921 végére az árak Dálnoki-Kováts Jenő adatai alapján 29,20%-kal magasabbak voltak az egy évvel korábbinál. Vágó Jenő adatközlése szerint a drágulási index 1921 folyamán 6890-ről 8259-re növekedett. Ezzel szemben a Központi Statisztikai Hivatal adatgyűjtése az infláció 1921 első félévi mérséklődését olyan nagyságúnak értékelte, hogy annak következményeként a heti élelmiszer-szükséglet alapján számított árak átlaga 1920 végétől 1921 végéig csak 0,17%-kal nőtt. Gál Benő létminimum-számítása szerint ugyanakkor az éves inflációt 35,99%-os. A Magyar Nemzeti Bank későbbi számításai alapján a létfenntartási költségek in-

dexe az 1920. december 31-i 70-szeresről a következő év végére 83-szorosra nőtt. Miután a négy statisztikai számítás egymástól javarészt eltérő termékcsoportokra épült, és ebből a legszűkebb a Központi Statisztikai Hivatalé volt, a valóságos árnövekedést a Magyar Nemzeti Bank, Dálnoki-Kováts Jenő és Gál Benő adatai közelítették meg. A nem mezőgazdasági munkások és a tisztviselők heti munkabére jelentősen emelkedett – 1921. december 31-én 1045,95 K, illetve 685,50 K – minek nyomán az életszínvonal a munkásoknál 10%-kal, a tisztviselőknél 1,6%-kal nőtt. A két réteg közötti különbséget a munkások erőteljesebb és hatásosabb érdekérvényesítő törekvései magyarázzák. Az inflációs árnövekedés arra figyelmeztetett, hogy további hatékony, a stabilizációra irányuló, azt elősegítő lépések nélkül beindulhat az árszpirál, amelyet a keresetek emelkedésének kikényszerítése és ezzel az ár-bér spirál kialakulása követhet. Ez előrevetítette az infláció ellenőrizhetetlenné válásának vízióját.

A korona zürichi jegyzése 1921 ősztől tovább romlott. A szeptemberi egy svájci frank 14 centime-os árfolyam (100 K-ra számítva) decemberre 74 centime-ra romlott, a korona elvesztette külső értéke további 35,09%-át. A \$ budapesti árfolyama ugyanezekben a hónapokban – a kereslet mérséklődése miatt – javult: 720 K-ról 615 K-ra csökkent, ez az őszi árhoz képest 14,58%-os értéknövekedést jelentett. Az aranykoronához mérve a papírkorona értéke – követve a zürichi jegyzést – a szeptemberi árfolyamhoz képest 48,67%-kal tovább esett. Az infláció felerősödésével párhuzamosan az államjegyforgalom is ugrásszerűen nőtt. 1921 szeptemberében, Hegedűs Lóránt lemondásakor, az államjegyek névértéke 18 800 millió K-át tett ki, december végére 25 200 milliót.³⁸

A korona két sikertelen stabilizációs kísérlete csak ideig-óráig tudta csökkenteni az infláció ütemét. Az infláció megállítása, a nemzeti fizetőeszköz értékének stabilizálása egyúttal az

³⁸ MNL OL XXIX-L-1-n 37. doboz.; *Szakszervezeti Értesítő*, 1921. február 1., május 31.; Dr. MOLNÁRFI Tibor: I. m. 424–425.; DÁLNOKI-KOVÁTS Jenő: Árszínvonal, munkabér és életszínvonal 1921-ben. *Közgazdasági Szemle*, 1922/1–3. 64–74.; Gál Benő *statisztikai gyűjteményei*. III. k. 2–5.; Dr. DOMÁNY Gyula: *A magyar szanalás*. Grill Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1927. 18–19.

államháztartás egyensúlyának tartós megteremtését és ehhez kapcsolódva a bevételek és kiadások teljes körének átalakítását igényelte. Ennek politikai, gazdaságpolitikai feltételei azonban egyelőre még nem teremtődtek meg. Így az áremelkedés korlátozására irányuló lépések csupán tűzoltásnak bizonyultak, tartós javulást nem hoztak, sőt kudarcukkal tovább gerjesztették a pénzromlás ütemét, az inflációs nyomást.

A hiperinfláció „előszobájában”

Hegedűs Lóránt lemondását követően a pénzügyi tárcát miniszteri hatáskörrel, adminisztratív irányítóként a tapasztalt bankár és minisztériumi tisztviselő, Walko Lajos vezette 1921. szeptember 27-től december 3-ig, majd 1921. december 3-tól 1924. február 20-ig a gazdag minisztériumi tapasztalatokkal rendelkező Kállay Tibor. Az ő nevéhez fűződik az államháztartás egyensúlyának megteremtése érdekében végrehajtott adóreform. Az 1923. szeptember 27-én hatályba lépett 1923. évi XXXV. törvénycikk alapján a közszolgálatban álló tisztviselők és alkalmazottak létszámát 20%-kal csökkentették, kidolgozták az ország pénzügyi szanalási tervét (külföldi kölcsön felvételével), s bevezették a takarékkoronát. A szanalási tervezetet 1923. december 20-án a Népszövetség pénzügyi bizottsága elfogadta, és ezzel megnyílt az út a pénzügyi stabilizáció végrehajtása, az infláció lefékezése előtt. A takarékkorona-rendszert Kállay utóda, Walko Lajos (1924. február 20.–március 25.), illetve Korányi Frigyes báró (1924. március 25-től) működtette, aki végrehajtva a pénzügyi szanalás programját, stabilizálta a korona értékét.³⁹

Mint már szó esett róla, az 1922 elejétől 1923. február végéig tartó időszakban a pénzromlás felgyorsult. Az államháztartás hiánya az 1922–1923-as pénzügyi évben minden korábbi mértéket felülmúlt: 40 653 millió (havonta 3387,750 millió) koronára rúgott. A költségvetés mértéktelen költekezése, amely részben politikai okokból, részben a túlduzzasztott államapparátus fenntartásából eredt, fokozatosan ellenőrizhetetlenné

³⁹ MT. 1923. évi törvénycikkek. Jegyzetekkel ellátta dr. Térffy Gyula. Révai Testvérek Irodalmi Intézet, Budapest, [1924.] 219–228.

tette a pénzromlást. Az árszínvonal emelkedése azonban a társadalom egy részének előnyöket is jelentett. A valorizálás nélkül felvehető hitelek és a korábban felvett kölcsönök törlesztése az értékét vesztő koronában elősegítette a gazdaság átállását a háborús állapotból a béketermelésre, magas volt a foglalkoztatottsági szint nemcsak az államapparátusban, hanem a nagyüzemi munkásság körében is. Az inflációs hitelek segítségével a gazdaság számos területén fokozatosan pótolta a háborús években elmaradt felújításokat, beszerzéseket. A munkanélküliség az időleges konjunkturális hatások dacára mégis magas szinten rögzült. A szakszervezetek adatai szerint a munkanélküliek száma 1922 decemberében 27 287, 1923-ban 16 491, a következő évben 25 231, 1925-ben 31 236.⁴⁰

Az infláció fokozódását jól mutatta a korona zürichi jegyzése, a \$-hoz viszonyított budapesti árfolyama és az aranykorona értéke papírkoronában. A korona zürichi középárfolyama 1922. január és február hónapban az 1921. december végi 74 centimerről (100 K-ra számítva) 76, illetve 77 és fél centime-ra erősödött. Márciustól októberig azonban ismét erőteljesen gyengült: októberben az árfolyam 21 centime (72,90%-os értékcsökkenés), majd az év utolsó két hónapjában 22,50 centime-on stabilizálódott. A korona árfolyama 1923 januárjában ismét 21 centimera, februárban 18,75-re gyengült (októberhez képest 10,71%-os, 1922. januárhoz viszonyítva 75,32%-os az értékvesztés). A \$ budapesti középárfolyama, ellentétben a svájci frankhoz viszonyított árfolyammal, a hazai kereslethez alkalmazkodva tovább gyengült: 1922. január 3-án 605 K, február 28-án 692,50 K (14,46%-os értékcsökkenés). Az ezt követő egy évben a korona \$ árfolyama kisebb hullámzásokkal folyamatosan romlott. 1923. február végén egy dollárért már 2962,50 koronát kértek (327,80%-os értékcsökkenés). A két valuta értékkülönbségében változatlanul tükröződött a korona külső megítélése és belső értékvesztése közötti eltérés. A \$ árfolyama a svájci franknál erőteljesebben kapcsolódott a magyarországi árviszonyokhoz, a korona inflációjához, belső elértéktelenedéséhez. A korona ár-

⁴⁰ *A magyar szociáldemokrácia kézikönyve*. i. m. 516.

folyamának megerősítése és a devizaforgalom központi ellenőrzése, szabályozása céljából 1922. augusztus 8-án felállították a Devizaközpontot, amely a Magyar Nemzeti Bank tevékenységének megkezdéséig működött.⁴¹

Az aranykorona–papírkorona számítási arány a dollárhoz hasonlóan követte a korona belső értékcsökkenését. 1922 januárjában egy aranykorona 129,62 papírkoronát ért, s mivel az infláció egyre nagyobb lendületet vett, 1923. februárban már 520,65-öt (301,67%-os értékvesztés). A papírkorona értékének csökkenése különösen 1922 júliustól gyorsult fel. Az áremelkedések felpörgésével párhuzamosan rohamosan nőtt a forgalomban lévő államjegyek névértéke is. A készpénz mennyisége az 1922. január 15-i 25 500 millió K-ról 1923. február 28-ra 74 100 millió K-ra, 291%-kal bővült, miközben a létfenntartási index 516%-kal nőtt, és a háború előtti időszakhoz viszonyítva 81-szeresről 418-szorosra emelkedett.

A nemzeti fizetőeszköz elértéktelenedésének felgyorsulását jól mutatta a nyolc legfontosabb mezőgazdasági termény budapesti tőzsdei árának változása is. Ezeknél a terményeknél az árnövekedés szintén 1922 nyarától gyorsult fel, noha az új termés időszakában – a békeévek gyakorlatának megfelelően – az áraknak mérséklődniük kellene. A rozs ára métermázsanként 14 hónap alatt 1510 K-ról 8600 K-ra (469,54%-os drágulás), a takarmányárpáé 1775 K-ról 8700 K-ra (390,14%-os emelkedés), a sörárpáé 1825 K-ról 9000 K-ra (393,15%-os növekedés) drágult. A zab ára 1580 K-ról 8850 K-ra (460,13%-os drágulás), a kukoricáé 2188 K-ról 8200 K-ra (274,77%), a kölesé 1500 K-ról 8750 K-ra (483,33%), a káposztarepcéé 2650 K-ról 14 250 K-ra (437,74%), a búzakorpáé 1190 K-ról 5250 K-ra (341,18%) növekedett. Az alapvető mezőgazdasági termények több száz százalékos drágulása, a papírkorona értékének a dollárhoz és az aranykoronához viszonyított hasonló arányú értékvesztése – a fogyasztói árak emelkedésétől függetlenül is – az infláció erőteljes felpörgését tükrözte, és mielőbbi hatékony stabilizációs intézkedéseket sürgetett.

⁴¹ 6700/1922. ME sz. rendelet, 1922. augusztus 7.; MRT. 1922. Budapest, 1923. 175–180.

A kormányzat és a Magyar Királyi Állami Jegyintézet nézetei azonban a teendőket illetően eltértek egymástól. A jegyintézetet létrehozásakor a gazdaságpolitika irányítói a pénzügyi stabilizáció bázisának tekintették, a mindennapi gyakorlatban azonban a korlátlan pénzteremtés eszközévé vált. Ez a sajátos helyzet abból fakadt, hogy a készpénzforgalom nagyságának meghatározása továbbra is a kormány hatáskörébe tartozott, és a fedezetlen államjegy kibocsátással szemben a jegyintézetnek nem volt hatékony eszköze. Így a kormányzat és a jegyintézet szinte egyfolytában a hitelkontingens nagysága körül vitázott. A kormányzat az infláció eszközeivel kívánta levezetni a belső társadalmi, politikai feszültségeket: kezelni a hadsereg méltatlankodását a fejlesztési források hiánya miatt, finanszírozni az elszakított területekről beáramló mintegy 400 000 menekült szociális és foglalkoztatási gondjait, fedezni elhelyezésük, nyugdíjuk költségeit, segíyezni a háborús rokkantakat, továbbá eltartani a túlzott méretű köztisztviselői réteget és a túlburjánzó intézményrendszert. Ugyanakkor a Jegyintézet vezetősége a hitelkeret szűkítésével fékezni igyekezett az inflációs nyomást, az áremelkedések ütemét. Ebben fontos eszköze lehetett az irányadó kamat emelése. Ezt egyelőre nem alkalmazta, mivel úgy ítélte meg, hogy ezzel csak a kereskedelem költségeit, az államháztartás kiadásait, valamint közvetve és közvetlenül az árakat növelné. A látszat ellenére a kormányzat nem folytatott tudatos inflációs gazdaságpolitikát, míg a jegyintézet hatékony eszközök hiányában nem tudta meggátolni a korona értékvesztését. A közhangulat 1922 őszétől – amikor a közvélemény szembesült az Ausztriából érkező áremelkedésről szóló riasztó hírekkel – egyre jobban felismerte a pénzromlás gyorsuló üteméből fakadó veszélyeket, ámde az okokat nem a kormány gazdaságpolitikai hibáiban kereste, hanem a bankok, a kartellek, a spekulánsok törekvéseiben találta meg.

A közvélemény a nemzeti fizetőeszköz értékvesztésének felgyorsulását látta abban, hogy 1922. szeptember 6-án forgalomba helyezték a 25 000 koronás államjegyet. Szintén az inflációs pszichózist növelte, hogy augusztus 30-án a Magyar Királyi Állami Jegyintézet 100 000, 500 000 és egymillió ko-

ronás címletekben látra szóló, kamatmentes pénztárjegyeket bocsátott ki. Noha e jegyeket csak a kibocsátó volt köteles elfogadni, mégis alkalmas eszköznek bizonyultak arra, hogy készpénz igénybe vétele nélkül lebonyolíthassák velük a mezőgazdasági termés felvásárlását. Jól mutatta ezt, hogy szeptember 30-án már 980 millió korona névértékű pénztárjegy volt forgalomban. A kezdeti sikert követően azonban a pénztárjegyek – hasonlóan a Magyar Királyi Postatakarékpénztár által 1919 őszétől forgalmazott posta-takarékpénztári jegyekhez, amelyek 1921–1922-ben kikoptak a forgalomból – rohamosan vesztek népszerűségükből, felhasználásuk háttérbe szorult. 1922. december 31-én már csak 22,5 millió, 1924. december 31-én csupán 2,4 millió korona névértékben voltak forgalomban. A készpénz használata a mindennapi fizetési forgalomban 1922-ben ért csúcspontjára – ekkor az államjegyek aránya a pénztömeg 36,90%-ára rúgott –, míg a számlapénz alkalmazása évről évre néhány százalékponttal szélesedett (1922-ben 54,80%, 1923-ban 62,80%). A lakosság megtakarításait összegyűjtő takarékbetétek a gyorsuló infláció és az alacsony kamatszint együttes hatására – folytatva a háború kitörése óta tartó tendenciát – tovább mérséklődtek. A takarékbetétek 1922-ben a pénztömeg 8,30%-át, a következő esztendőben 2,10%-át tartalmazták.⁴²

A Központi Statisztikai Hivatal által számított heti élelmiszer-szükséglet megvásárlása 1922 januárjában 997,86 K-át, 1923. februárban 7487 K-át igényelt, ami 650,30%-os árnövekedésnek, átlagosan havi 46,45%-os drágulásnak felelt meg. Ez az érték az 1914. június 30-i heti 20,05 K-ás ár 373,41-szerese. Gál Benő adatai szerint az 1922. január és 1923. február közötti 14 hónap alatt a heti létminimum beszerzési költsége 1827,66 K-ról 15 111,62 K-ra emelkedett, ami 726,83%-os drágulást, és havi 51,92%-os inflációt jelentett. Az utolsó békehónaphoz viszonyítva a létminimumköltség Gál Benő számítása alapján 353,07-szeresre nőtt. Dálnoki-Kováts Jenő adatai szerint a pénzromlás az említett 14 hónapban 341,50%-os volt. Ez havi 24,39%-os átlagos áremelkedésnek és 1914 nyarához

⁴² Dr. DOMÁNY Gyula: I. m. 18–19., 25.; POGÁNY Ágnes: I. m. 128.; BARCZA Imre: I. m.

képezt 321-szeres drágulásnak felelt meg. A három adatsor között természetesen igen jelentős az eltérés, abban azonban azonosak, hogy mindegyik két számjegyű havi áremelkedéseket rögzített. A megélhetési költségek növekedéséhez hozzájárult, hogy az 5555/1922. ME sz. rendelet (1922. július 1.) augusztus 1-jétől lehetővé tette a lakbérek emelését.⁴³

A nemzeti fizetőeszköz értékének csökkenésében 1922 elejétől egyértelműen új vonás, hogy a havi inflációs ráta az átlagtól függetlenül is egyre gyakrabban váltott két számjegyre. A különböző statisztikák adatai az eltérő számítási alap miatt hitelesen nem mérhetők össze egymással, egybevetésük így csupán arra alkalmas, hogy a tényleges infláció nagyságára, a pénzromlás gyorsuló folyamatára rávilágítsunk.

6. táblázat. A fogyasztói árak havi átlagos emelkedése az előző hónapoz képest 1922. január–1923. február között %-ban

Hónap	KSH	Gál Benő	Dálnoki-Kováts Jenő	Vágó József
1922. január	3,25	3,15	11,50	-1,79
1922. február	8,50	10,45	4,50	4,02
1922. március	11,63	10,96	5,40	17,16
1922. április	13,44	13,12	5,50	8,66
1922. május	8,68	2,94	4,90	2,45
1922. június	16,81	18,52	16,50	17,13
1922. július	16,82	4,54	48,70	34,99
1922. augusztus	44,50	69,31	6,10	22,90
1922. szeptember	59,21	23,91	36,30	24,19
1922. október	36,34	20,10	10,60	23,70
1922. november	-0,21	-0,28	-1,60	-0,87
1922. december	-1,04	6,08	3,70	2,40
1923. január	9,43	13,04	14,10	15,50
1923. február	14,42	13,42	9,70	8,50

⁴³ MRT. 1922. Budapest, 1923. 107–156.

Jóllehet a havi átlagos árnövekedést tartalmazó táblázat⁴⁴ adatai nagyon különböző értékeket tüntettek fel, mindegyik sor többszörösen tartalmazott két számjegyű drágulást. A két számjegyű havi inflációs számok között 1922 őszén jelentek meg az első olyan nagyságú adatok, amelyek már a hiperinfláció határát súrolták, azonban a kiugró növekedést ekkor még csökkenések, sőt visszaesések követték. Az 1922. november havi minimális árcsökkenés mögött a korábbi hónapok kiugró drágulásainak korrekciója jelent meg jó néhány fogyasztási cikknél. Egyes termékek fizetőképes kereslete annyira visszafogottá vált, hogy árukat mérsékelni kellett. Az infláció felgyorsulása a kivetés és a behajtás között eltelt idő alatt tovább csökkentette az adóbevételek értékét is. Ez sem segítette az államháztartás hiányának a mérséklését. A kormányzat és a Magyar Királyi Állami Jegyintézet egyaránt érzékelte az infláció felpörgésében rejlő veszélyeket, csak hogy egyelőre nem volt gyógymód, a stabilizációhoz szükséges nemzetközi pénzügyi támogatásra, kölcsönre még nem lehetett számítani. Bethlen István miniszterelnökben és minisztereiben még egyaránt hiányzott a költségvetési hiány radikális csökkentéséhez szükséges kellő elszántság. Az út így nem vezethetett máshova, mint a hiperinflációhoz.

A hiperinfláció

A korona hiperinflációjának felismerése és leírása Phillip Cagan 1956-ban publikált tanulmányában jelent meg először.⁴⁵ Az amerikai szerző az első és a második világháborúhoz kapcsolódó pénzromlás vizsgálatából szűrte le azt a következtetést,

⁴⁴ *Magyar Statisztikai Évkönyv*, 1919., 1920., 1921., 1922.; *Magyar Statisztikai Évkönyv*, 1923., 1924., 1925. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részevnytársulat, Budapest, 1927. 142.; *Értesítő*, 1922. november 1.; *Közgazdasági Figyelő*, 1923. február 10.; DÁLNOKI-KOVÁTS Jenő: A megélhetés drágaságának jelzőszámai. *Közgazdasági Szemle*, 1922. 8. 492–496.; *Gál Benő statisztikai gyűjteményei*. V. k. Az életszínvonal alakulása az 1923. esztendőben. H. n., é. n., 5.

⁴⁵ Phillip CAGAN: *The Monetary Dynamics of Hyperinflation. Studies in the Quantity Theory of Money*. Szerk.: Milton FRIEDMANN. The University of Chicago Press, 1956. 25–117.

hogy hat európai országban bontakozott ki az 1920-as, illetve az 1940-es évtizedben hiperinfláció. Az első világháborút követően Ausztriában, Lengyelországban, Németországban, Szovjet-Oroszországban és Magyarországon érte el a nemzeti fizetőeszköz értékvesztése a hiperinflációs szakaszt. Az öt érintett ország közül Phillip Cagan szerint a legrövidebb ideig – 10 hónapig – Magyarországon tartott ez az időszak, és a pénzromlás mértéke is a legkisebbnek itt bizonyult. Cagan a magyarországi hiperinflációt az 1923 márciusa és 1924 februárja közötti időszakra datálta, a kezdő és a záró hónapot nem számítva. Ezt az időhatárt a statisztikai adatok elemzése mellett az is jelzi, hogy 1924 februárjában bevezették a takarékkorona használatát, és március 26-án közzétették a Nemzetek Szövetsége és a Bethlen-kormány közösen kidolgozott szanálási tervét, amely tartalmazta a külföldi kölcsön felvételét. Mindazonáltal a hiperinflációs szakasz nem februárban, hanem márciusban zárult, mert a statisztikák a pénzromlás ütemének jelentős mérséklődését csak áprilistól mutatták. A takarékkorona alkalmazása, illetve a szanáláshoz szükséges külföldi hitel felvételéről szóló hírek az infláció ütemére csak néhány hét elteltével hatottak ténylegesen, és ez szintén az áprilisi változás hitelességét erősítette. Ezért munkámban a korona hiperinflációs szakaszát Phillip Cagantól eltérően 1923 márciusától 1924 márciusáig, a kezdő és záró hónapot is beleszámítva 13 hónapig tartó időszakként tárgyalom.

A hiperinfláció elsősorban az állami költségvetés mértéktelen költségeivel, a háborús vereség okozta gondok pénzromlás útján történő megoldásával magyarázható. Ezt bizonyítja az is, hogy bár a hiperinfláció periódusával nem teljesen azonos az 1923–1924-es pénzügyi év, az állami költségvetés ebben a 12 hónapban mégis 1 113 360,7 millió (havonta 92 780,058 millió) K hiánnyal zárult. Ez a költségvetési hiány az előző pénzügyi évhez képest a költségvetés 27,38-szoros túlköltségezését tanúsította. A költségvetési túlköltségezés mellett a hiperinfláció térnyerését mutatta más oldalról az államjegyek egyre nagyobb címleteinek forgalmazása, ami a közvéleményre igen jelentős pszichikai hatást gyakorolt. A lakosság az 50 000 koronással

1923. július 16-án, a 100 000 koronással július 30-án, az 500 000 koronással 1924. február 23-án, az egymillióssal március 31-én találkozott először. A növekvő számjegyű címletek megjelenésével párhuzamosan ugrásszerűen emelkedett a forgalomban lévő államjegyek névértéke. 1923. március derekán az államjegyek névértéke 77 000 millió K-ra rúgott, amely 1924. március végére 1 606 900 millió K-ra, 20,87-szeresére nőtt. A készpénzforgalom növekedési üteme csak 1924 áprilisától mérséklődött. A korona hiperinflációjára sajátos módon a pesti humor is reagált: „Érdekes közgyűlés. A Piaci Árak tegnap délután a Vásár csarnokban közgyűlést tartottak. A gyűlés igen emelkedett hangulatban ért véget.”

A korona külső és belső értékének változását több adatsor bizonyította. A hivatalos létfenntartási index az 1923. február 28-i 418-ról 1924. március 31-re 17 852-szeresre emelkedett, amely 42,71-szeres növekedés, több mint a kétszerese az államjegyforgalom bővülésének. Gratz Gusztáv szerint a békebeli árak 1922 végére 532-szeresre, 1923 végén 8300-szorosra, 1924. májusra 23 000-szeresre emelkedtek. A korona külső megítélésének változását a svájci frankhoz és a dollárhoz viszonyított árfolyamának alakulása tükrözte. Zürichben 100 papírkoronáért 1923 márciusában 14 centime-ot adtak. Az árfolyam 1923. augusztus és december között már csak három centime körül mozgott, és 1924 januárjában e szint alá csökkent. 1924. februárban az árfolyam két centime-ot sem ért el, majd márciusban egy centime alá zuhant (0,008975). A korona értéke Svájcban 13 hónap alatt 15,60-ad részére csökkent. A dollár hivatalos budapesti középárfolyama 1923. március 1-jén 2992,50 K-án állt. Az árfolyam július 31-én 20 055 K-ra emelkedett, majd ezt követően augusztus 1-je és november 2-a között, hasonlóan a svájci frank árfolyamához, lényegében stagnált, 19 100 és 19 950 K között ingadozva. Az árfolyam 1923. november közepén ismét túllépte a 20 000 K-át (20 550 K), 1924. január 3-án elérte a 22 050 K-át, és értékét rohamosan veszítve március 31-re 79 950 K-ra zuhant. A dollár árfolyama Budapesten követte a korona zürichi jegyzésének változásait. A papírkorona értékcsökkenése a \$-hoz viszonyítva 26,71-szeres, közel kétsze-

rese a svájci frankhoz viszonyított értékvesztésnek. A korona külső megítélése jobbnak bizonyult, mint belső értékelése. Ezt mutatta az aranykorona–papírkorona számítási aránya. 1923 márciusában egy aranykorona 658,96 papírkoronát ért, az arány 1923 augusztusában 3486,80 K-ra nőtt, majd az év végéig 3828,89 K-ra. Az arány változása követte a korona dollárhoz és svájci frankhoz viszonyított mozgását. 1924 januárjában az arány 5901,11 K-ig romlott, majd gyors zuhanással márciusra 15 422 K-ra esett vissza. A papírkorona így az aranykoronához viszonyítva 13 hónap alatt értékének 23,40-szeresét veszítette el. Az értékvesztés mértéke nagyobb volt, mint a svájci frankhoz viszonyított csökkenés, de valamelyest kisebb, mint a dollár árfolyamában történt változás.

A svájci frankhoz és a dollárhoz viszonyított értékcsökkenéshez hasonlóan a papírkorona és az aranykorona arányromlása szintén jóval alatta maradt a létminimum zuhanásának. A korona értékének külső megítélése és belső értékének esése között csak a tendenciát tekintve van kapcsolat. A korona belső értéke jóval nagyobb arányban esett vissza, mint ahogy romlott külső megítélése. A papírkoronának a svájci frankhoz, a dollárhoz és az aranykoronához viszonyított értékcsökkenésének mértéke szintén a hiperinfláció 1923. március eleje és 1924. március vége közötti érvényesülésére utalt. A papírkorona hiperinflációs értékvesztésének nagyságát az is mutatta, hogy az 1914. július 31-ei névértékű 1000 koronás bankjegy 1922. december 31-én még 3,61 koronát ért, 1923 végén már csak 17,40 fillért, és 1924. március 31-én alig 6,89 fillért.⁴⁶

A hiperinfláció mértékét jól tükrözték a legfontosabb mezőgazdasági termények árváltozásai is. A terményárak folyamatosan emelkedtek, a korona külső megítéléséhez hasonlóan azonban az árnövekedés 1923 második felében sem stagnált, sőt még csak nem is mérséklődött. A rozs ára 1923 márciusában mázsánként 12 000 K, 1924 márciusában 272 500 K (22,7-szeres emelkedés). A takarmányárpa ára ezekben a hónapokban

⁴⁶ *Pesti Hírlap*, 1923. július 26.; Dr. DOMÁNY Gyula: I. m. 18–23.; *Gál Benő statisztikai gyűjteményei*. VII. k. *Az életszínvonal alakulása az 1924. esztendőben*. H. n. 1925. 3.; BARCZA Imre: I. m.; GRATZ Gusztáv: I. m.; 156.

10 600 K-ról 300 000 K-ra nőtt (28,3-szeres drágulás). A sörárpa esetében a 11 250 K-s ár 345 000 K-ra emelkedett (30,67-szeres növekedés), a zab ára 14 250 K-ról 262 500 K-ra változott (18,42-szeres drágulás), a kukorica ára 10 150 K-ról 247 500 K-ra nőtt (24,38-szoros emelkedés). A köles 1923 szeptemberében jelent meg a piacon 75 000 K-s áron, amely az év végére 83 750 K-ra nőtt (11,67%-os drágulás), ezután a forgalomból ismét eltűnt. Hasonló módon a káposztarepce csak 1923. június–december hónapban volt kapható, akkor ára 72 500 K-ról 220 000 K-ra emelkedett, 203,44%-ot drágulva. A búzakorpát 1923 márciusában 6500 koronáért árulták mázsánsként, 13 hónappal később 207 500 K-ért, 31,92-szer drágábban.⁴⁷

A különböző létminimum-számítások, valamint a kiskereskedelmi árak változása hatásosan tükrözte a hiperinfláció megjelenését a fogyasztói árakban. A Központi Statisztikai Hivatal élelmezési költségeken alapuló létminimum-számítása szerint 1923 márciusában a heti szükségletet 9321 K-ért lehetett megvásárolni, 13 hónappal később 329 231 K-ért, a drágulás mértéke 35,32-szeres. Gál Benő adatai szerint a heti létminimum 1923. február 28-án 15 111,62 K volt, 1924. március 31-én 619 109,07 K. Nála a drágulás mértéke 40,97-szeres, nagyságrenddel nagyobb a Központi Statisztikai Hivatal adatánál. A két számítás közötti különbség az eltérő fogyasztói kosárból származott. A hiperinfláció mértékét a havi drágulás üteme talán jobban kifejezte, mint a létminimum változása. Erre vonatkozóan három – a számba vett termékek körét tekintve – eltérő számítás állt rendelkezésre: a *Szakszervezeti Értesítő*é (Gál Benő), a *Közgazdasági Figyelő*é (Dálnoki-Kováts Jenő) és a *Pester Lloyd*é (Vágó József). Mindhárom adatsor egyértelműen igazolta, hogy a hiperinfláció 1923. március és 1924. március között tombolt Magyarországon. Ennek bizonyítására a két szakaszhatárt megelőző, illetve követő hónap adatát is feltüntettem.

⁴⁷ BARCZA Imre: I. m.

7. táblázat: Az áremelkedés mértéke havonta 1923. február és 1924. április között, %-ban

Hónap	Szakszervezeti Értesítő	Közgazdasági Figyelő	Pester Lloyd
1923			
február	13,42	9,70	8,50
március	33,64	51,10	58,00
április	28,41	31,80	28,20
május	19,16	18,90	11,40
június	52,30	50,20	53,30
július	93,95	97,00	98,00
augusztus	49,26	46,20	61,50
szeptember	17,86	13,90	21,80
október	10,71	9,40	5,91
november	7,10	8,60	8,20
december	11,93	12,70	7,20
1924			
január	20,99	18,90	19,86
február	60,43	68,70	70,25
március	33,75	32,20	28,23
április	5,76	0,50	2,74

Az adatsoron végigtekintve egyet lehet érteni Phillip Cagan azon megállapításával, hogy a hiperinfláció 1923 márciusában kezdődött, amikor a havi két számjegyű áremelkedés általánossá vált. A március–április havi növekedést májusban kisebb mérséklődés követte, majd augusztus végéig a drágulás a korábbinál is nagyobb lendületet vett. 1923 szeptemberétől novemberig az infláció mérséklődése a viszonylag jó mezőgazdasági terméssel függött össze – mindhárom adatsorban jelentős helyet foglaltak el az élelmiszerek –, de a készletek csökkenésével az infláció újból nekilendült. Az 1924 februárjában tapasztalható kiugró értékek után a takarékkorona bevezetése és a stabilizációhoz szükséges külföldi kölcsönről kezdett tárgyalásokról érkező hírek nyomán márciusban megkezdődött az infláció

ütemének a mérséklődése, de a tényleges hatás csak áprilisban jelentkezett. Ezért van az, hogy a hiperinflációs szakasz Phillip Cagan értékelésétől eltérően nem 1924 februárjában, hanem csak márciusában zárult. 1924 áprilisától a drágulás mértéke – a május–júniusi áremelkedés dacára – jelentősen visszaesett. A korona hiperinflációja nem érte el a kor két legnagyobb léptékű pénzromlását, a német Reichsmark és a szovjet rubel értékvesztését. A háborúban vesztes Németországban 1922 augusztusa és 1923 novembere között tomboló hiperinfláció idején tízmilliárdszorosra nőttek az árak. A Szovjetunióban (Szovjet-Oroszországban) a polgárháború és következményei időszakában – 1921 decembere és 1924 januárja között – az árak száz-húszezerszeresre emelkedtek. A pénzromlás ilyen mértékétől a korona értékvesztése elmaradt, továbbá a magyarországi hiperinfláció időszaka mindkét említett periódusnál rövidebbnek bizonyult.⁴⁸

Érdeemes pillantást vetni a keresetek, bérek változásaira is. A munkabérek heti átlaga 1914. augusztus végén – a háború első hónapjában – 32,56 K-át tett ki, ez 1923 végére 115 901,66 K-ra, a következő esztendő utolsó napjaira 506 705,43 K-ra nőtt. A tisztviselők átlagos heti fizetése a háború első hónapjában 46,58 K volt. 1923 végén a tisztviselők fizetése már elmaradt a heti munkabérek mögött (94 086,66 K), és 1924. december utolsó hetében is megvolt ez a nagyságrendi különbség. Az életszínvonal 1924. március végéig a nem mezőgazdasági munkásoknál és a tisztviselőknél egyaránt folyamatosan romlott, ezt követően december végéig néhány hónap alatt 10,10%-kal, illetve 11%-kal javult. Az életszínvonal emelkedése is arra utalt, hogy a korona stabilizációja sikeresnek bizonyult.⁴⁹

⁴⁸ *Magyar Statisztikai Évkönyv.* 1923., 1924., 1925., 142–143.; *Gál Benő statisztikai gyűjteményei.* V. k. 1., 5.; *Gál Benő statisztikai gyűjteményei.* VII. k. 1., 6.; *Közgazdasági Figyelő,* 1924. január 5., 20. február 5., március 5., június 5.

⁴⁹ *Gál Benő statisztikai gyűjteményei.* VI. k. *Az árak és bérek alakulása az 1924. esztendőben.* H. n., 1925. 6.

A hiperinfláció lefékeződése

A kormányzat a kezelhetlenné váló infláció megfékezésére, a nemzeti fizetőeszköz értékének stabilizálására az 1411/1924. (február 19.) ME sz. és a 661/1924. (február 25.) PM sz. rendeletekkel bevezette a takarékkoronát – ezt a március 26-án elfogadott 1924. évi X. törvénycikk megerősítette –, amely elszámolási értékként funkcionált. Létrehozásával a nem kormányzati indíttatású – magán, vállalati – hiteligényeket kívánták erőteljesen korlátozni, és ennek következményeként megállítani a forgalomban lévő pénzmennyiség növekedését, meggátolni a korona árfolyamának további esését. A jogszabályok szerint 1924. február 20-tól végezték a számításokat takarékkoronában, melynek kiinduló értékét az 1 \$ = 67 573 papírkorona alapon állapították meg. Az 1924. február 20-tól felvett hiteleket az értékszámítás alapján megnövelt összegben, de változatlanul papírkoronában kellett törleszteni. A takarékkorona–papírkorona értékviszonyt a kormánytól független testület naponta állapította meg a papírkorona, a korona bécsi kifizetésű középárfolyama, valamint a budapesti és a bécsi értéktőzsdén jegyzett hat részvény (Osztrák Hitelintézet, Magyar Általános Hitelbank, Osztrák–Magyar Államvasúttársaság, Rimamurány–Salgótarjáni Vasmű Rt., Salgótarjáni Kőszénbánya Rt., Magyar Általános Kőszénbánya Rt.) árfolyamának a változása alapján. A korona és a takarékkorona egymáshoz viszonyított értékét megállapító bizottságot a Magyar Királyi Állami Jegyintézet igazgatója, Tabakovits Dusan vezette. Mellette a testület tagjává kinevezték Bettelheim Mórt, Gyulay Tibort és Horánszky Dezsőt. A bizottság az első értékviszonyt február 26-án tette közzé a *Budapesti Közlönyben* – a hivatalos lapban – visszamenőleges hatállyal. A takarékkorona jellegénél fogva nem tölthette, nem tölthette be a pénz funkcióját, mert csak értékmérő szereppel bírt, ténylegesen forgalomba nem helyezték. A pénz értékmérő és forgalmi (csereeszköz) szerepének ilyen különválasztása egyúttal a takarékkorona felhasználásának, létének a korlátját is jelentette. A takarékkorona bevezetésével, a korona papírpénz és a takarékkorona értékének külön jegyzésével

a kettős pénzrendszer veszélye fenyegetett. Ez a veszély azért nem vált valósággá, mert a takarékkorona megmaradt számítási egységnek, tényleges pénzként nem került forgalomba, így tezaurálása sem vált lehetségessé.

A takarékkorona–papírkorona egymáshoz viszonyított árfolyama 1924. február 20-án azonos. Ez az értékviszony június 23-ig – másnap a takarékkorona az 1924. évi V. törvénycikk 14. §-a alapján a Magyar Nemzeti Bank üzleti működésének megkezdésével megszűnt – 125%-ra módosult (100 takarékkorona 125 papírkoronát ért), miközben június 3–12. között árfolyama 133 K-ig emelkedett. A takarékkoronában történő számítás alapján valamivel több mint négy hónap alatt a papírkorona 25%-ot veszített értékéből. A pénzügyintézetek a takarékkorona időszakában a takaré-, folyószámla- és pénztárjegyeteket takarékkoronában fogadták el és tartották nyilván.

A Magyar Királyi Állami Jegyintézet 1924. február 20-tól a váltókra, értékpapírokra és közraktári jegyekre csak takarékkoronában folyósított hitelt, ami a felvett összeg valorizált visszafizetését jelentette. A korábbi hitelek visszafizetésével 1924. május elejétől a jegyintézetnek ezen üzletágakban csak takarékkorona-követelése lehettek. A jogszabály kiadásától várt célt, hogy az a magán- és a vállalati hiteligényeket korlátozza, nem sikerült elérni, mert az ilyen típusú hitelek a takarékkorona életbe léptetését megelőző 727 400 millió K-ról május végére takarékkoronában számolva megduplázódtak. A takarékkoronában való számítás ezért sikertelen kísérletnek tekinthető, mert a kitűzött három elérendő célja közül – a hiteligények korlátozása, a korona értékének stabilizálása, a készpénzmenyiség növekedésének megállítása – egyik sem teljesült.⁵⁰

A korona svájci frankban kifejezett értéke a hiperinfláció lezárulását követően tovább csökkent. 1924 áprilisában 100 korona 0,0077 centime-ot ért, árfolyama júniusra 0,0065

⁵⁰MNL OL.XIX-L-1-k 2., 24. doboz.; *MT. 1924. évi törvénycikkek*. Jegyzetekkel ellátta: dr. TÉRFY Gyula. Révai Testvérek Irodalmi Intézet, Budapest. [1925.] 49., 151–152.; *Budapesti Közlöny*, 1924. február 20.; *MRT 1924*. Budapest, 1925. 1059–1060.; Dr. SZIGETI Gyula: A takarékkorona szerepe a pénz- és hitelforgalomban. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1924/5–6. 210–216.

centime-ra csökkent (15,58%-os értékvesztés), majd lassan emelkedni kezdett. Hasonló folyamat figyelhető meg a dollárnál is, amelynek árfolyama az 1924. március 31-i 79 950 K-ról június 24-re 87 700 K-ra romlott (9,75%-os értékcsökkenés), s ezután szintén lassan javulni kezdett. Az aranykorona–papírkorona számítási aránya (1924 áprilisában egy aranykorona = 16 206 papírkorona) az említett két valutához hasonlóan alakult. Arányszámuk romlása szintén 1924 júniusáig tartott (ekkor egy aranykorona = 18 482 papírkorona, ez 14,04%-os újabb csökkenés), majd ezt követően lassú javulásnak indult. A korona külső és ehhez kötődően az aranykoronához viszonyított értékének 1924. júniusig tartó csökkenése, majd ezt követő javulása azonban nem terjedt át a korona belső értékére. Ennek folyamatos lemorzsolódása nemcsak 1924. áprilistól júniusig folytatódott, hanem júliusban is változatlanul megfigyelhető. A korona belső vásárlóereje ebben a három hónapban 15,38%-kal csökkent. Az eltérés abból származott, hogy a korona belső értéke az inflációhoz kapcsolódott, amely 1924 júniusától ugyan erőteljesen mérséklődött, de még nem szűnt meg. A havi áremelkedés mértéke az áprilisi jelentős visszaesést követően májusban és júniusban ismét megugrott, majd júliustól kezdve kisebb hullámmal fokozatosan tovább mérséklődött. Ezt jól mutatták a *Szakszervezeti Értesítő*, a *Közgazdasági Figyelő* és a *Pester Lloyd* adatsorai.

8. táblázat: Az infláció 1924. április–július hónapokban, %-ban

Hónap	Szakszervezeti Értesítő	Közgazdasági Figyelő	Pester Lloyd
Április	5,76	0,50	2,74
Május	11,70	14,00	11,61
Június	10,56	4,70	6,60
Július	2,26	2,50	0,90

A három adatsor között a számítási alap különbözősége miatt eltérés van ugyan, de mindegyik statisztika júliustól a nemzeti fizetőeszköz értékvesztésének jelentős mérséklődését

mutatta, különösen a hiperinfláció hónapjaihoz képest. Ezt a megállapítást alátámasztotta a Központi Statisztikai Hivatal létminimum-számítása is, amely április–június hónapokban együttesen 21,47%-os áremelkedést regisztrált, és ez megfelelt az említett három adatsor tendenciájának. Gál Benő létminimum-számítása ugyanezen hónapokra 30,63%-os árnövekedés mutatott ki, ez a *Szakszervezeti Értesítő* adatsorának halmozott értéke. A két halmozott értékű létminimum-számítás is az infláció mértékének érzékelhető mérséklődését tükrözte. Az 1924. áprilisi–júniusi folyamatok egyértelműen arra utaltak, hogy a drágulás üteme veszített lendületéből, és az államháztartás bevételeinek és kiadásainak a közvélemény és a gazdaság által egyaránt várt egyensúlyba hozásával a nemzeti fizetőeszköz további értékvesztése rövid távon megállítható lett.⁵¹

Az infláció mérséklődése 1924. júliustól december végéig a korábbi hónapokhoz képest szembetűnővé vált. A drágulás két számjegyű havi átlagai eltűntek a statisztikákból, egyes hónapokban az áremelkedés mértékének kifejezéséhez már csak tizedes jegyekre volt szükség, sőt egyes számítások az árak időnkénti csekély mértékű csökkenését rögzítették. A változást több tényező együttes hatása eredményezte. 1924. április 26-án hatályba lépett a Magyar Nemzeti Bank létrehozásáról és szabadalmáról rendelkező 1924. évi V. törvénycikk, és ennek alapján az önálló jegybank június 24-én megkezdte tényleges működését. A papírkorona értékét az angol font sterlinghez kapcsolva rögzítették 1 £ = 346 000 K árfolyamon. 1924. augusztusától az aranykorona és a papírkorona egymáshoz viszonyított hivatalos szorzószáma 17 000 lett. Az 1924. április 18-án elfogadott 1924. évi VI. törvénycikk felhatalmazta a kormányzatot, hogy 5%-os kamattal 800 000 millió K belső „kölcsönt” vegyen fel (a kényszerkölcsön értékének megőrzését szolgálta adó formájú kivetése takarékkoronában), amely kie-

⁵¹ A m. kir. kormány 1923–1925. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Athenaeum Nyomda és Kiadó Részvénytársulat, Budapest, 1928. 174.; *Magyar Statisztikai Évkönyv*, 1923., 1924., 1925. 148.; Dr. DOMÁNY Gyula: I. m. 27.; *Gál Benő statisztikai adatgyűjteményei*. VII. k. 1., 3., 6.

gészült a Nemzetek Szövetsége szanálási hitelével. A belső és a külső kölcsön felhasználásával, majd az azokhoz kapcsolódó stabilizációs intézkedésekkel – az állami alkalmazottak létszámának csökkentése, az adók és illetékek emelése, behajtásuk eredményességének javítása – a kormányzat egyensúlyba hozta a központi költségvetést, megállította túlköltekezését, megszüntette deficitjét. A költségvetés az 1924–1925-ös pénzügyi évben 84 300 000 pengő, az 1925–1926-os esztendőben 88 millió pengő többlettel zárult.⁵² A költségvetési stabilizációhoz kapcsolódó pénzügyi lépések, a pozitív mérleg fokozatosan megeremtetették a kereslet–kínálat egyensúlyát, lehűtötték az inflációs nyomást. Mindezen tényezők együttes hatására az infláció 1924 végére, 1925 elejére megállt, sőt ezt követően kismértékű árszínvonalcsökkenés is bekövetkezett.

A stabilizációs lépések hatására a korona zürichi jegyzése 1924 júliusától lassan, de fokozatosan javult. Júliusban 100 korona 0,0067 svájci frankot ért, az év végén 0,0070-et (4,48%-os javulás), 1925 végére pedig 0,0073 svájci frankon stabilizálódott az árfolyam (további 4,29%-os értéknövekedés). A zürichi jegyzés javulásához az is hozzájárult, hogy a font sterling értéke – amelyhez a koronát kötötték – 1925 áprilisáig stabilizálódott, árfolyama megerősödött. A korona zürichi jegyzését a későbbiekben befolyásolta, hogy 1925 novemberében megszüntették a kötött devizagazdálkodást. Az aranykorona és a papírkorona aránya a hivatalosan meghatározott szorzószámhoz képest is fokozatosan javult. 1924 júniusában 18 482, júliusában 16 269 papírkorona ért egy aranykoronát, az év végén 14 849 (19,66%-os arányjavulás), 1925 végén 14 502 (további 2,34%-os értéknövekedés). A papírkorona árfolyamjavulásával az arányszám számottevően a hivatalos szorzószám alatt maradt. A forgalomban lévő államjegyek névértékben – elsősorban most már nem az infláció igénye, hanem a gazdaság stabilizálódása okán – 1924 júliusát követően hullámmal, de fokozatosan tovább emelkedtek. 1924 júliusában a névérték 3 277 948 millió K, az év végén 4 513 990 millió, egy esztendővel később 5 193

⁵² A költségvetési hiány hivatalos adatát utólagosan pengőre átszámolva adták meg, és nem koronában.

937 millió. Az infláció lefékeződéséhez hozzájárult az is, hogy a forgalomban lévő készpénz fedezeti aránya 1924 végén 52,27%-ra, egy év múlva 56,46%-ra nőtt (1913-ban 62,70%, 1918-ban 1% volt). A pénztömeg 30,10%-át adták az államjegyek, 63,90%-át a számlapénz és 6%-át a megtakarítások.⁵³ Az infláció nyertesei közé tartoztak a hosszú lejáratú hitelek tulajdonosai, akik a felvett kölcsönöket valorizálás – a pénz értékcsökkenése okozta veszteség kiegyenlítése – nélkül törlesztették. 1913-ban a fedezet mellett folyósított folyószámlahitelek értéke aranykoronában számolva 1458,956 millió K, 1924-ben 153,092 millió. A jelzálogos kölcsönök összege az utolsó békeévben 3792,292 millió K, 1924-ben 1560,285 millió, a törvényhatósági, községi és egyéb közhasznú hitelek összege 1913-ban 1054,166 millió K, 1924-ben 93,4 millió.⁵⁴

Az infláció lefékeződését, stagnálását, majd az árak kismértékű mérséklődését a hivatalos statisztikai adatok, a létminimum-számítások is igazolták. A Központi Statisztikai Hivatal 1924. július–december hónapokban 6,62%-os árnövekedést regisztrált, azonban a következő esztendőben az árszínvonal 22,75%-kal csökkent. A *Szakszervezeti Értesítő*, a *Közgazdasági Figyelő* és a *Pester Lloyd* adatai is hasonló tendenciát tükröztek.

⁵³ MNL OL XIX-L-1-k 21. doboz, XXIX- L-1-n 37. doboz., *MT. 1924. évi törvénycikkek*. 44–80., *Magyar Statisztikai Évkönyv* 1915. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapest, 1918. 215.; *Magyar Statisztikai Évkönyv* 1916., 1917., 1918. 154.; *A m. kir. kormány 1923–1925. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv*. *Magyar Compass 1925–1926*. Stephaneum Nyomda és Könyvkiadó R.T., Budapest, 1925. 45–46.; CSIKÓS-NAGY Béla–HANTOS Elemér–RÉZLER Gyula: *Magyar gazdasági élet*. Király kiadás. [Budapest, 1943.] 249. *A Magyar Nemzeti Bank története*. I. k. 494.; BOTOS János: *Az önálló jegybank. 1924–1948*. Presscon Kiadó. Budapest, 1999. 109. – A készpénz fedezetét a jegybank birtokában lévő arany, külföldre szülő aranyváltók és ezüst jelentette.

⁵⁴ *A m. kir. kormány 1914. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv*. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai RT., Budapest, 1916. 212.; *Magyar Statisztikai Évkönyv*, 1923., 1924., 1925. 188–189.

9. táblázat: A havi árváltozás 1924. július–december hónapokban, %-ban

Hónap	Szakszervezeti Értesítő	Közgazdasági Figyelő	Pester Lloyd
Július	2,26	2,50	0,90
Augusztus	0,55	-0,50	-2,60
Szeptember	0,014	0,52	-0,67
Október	2,08	0,20	-0,30
November	3,32	2,56	0,53
December	1,38	0,03	-1,01

A három statisztikai számítás adatai eltérő körben vették figyelembe a fogyasztói árak változásait, ennek ellenére mindegyik adatsor az infláció erőteljes mérséklődését rögzítette, kivéve a téli hónapokat, amikor a kismértékű ismételt emelkedés a fűtés költségeivel függött össze. A három adatforrás közül a *Szakszervezeti Értesítő*, a lakbérékkel együtt számolva, 1925-re 9,50%-os, Dálnoki-Kováts Jenő 6,50%-os, a *Pester Lloyd* 19,19%-os árcsökkenést regisztrált. Gál Benő és Dálnoki-Kováts Jenő részletesebb adatait egymással egybevetve a következő kép vázolható fel: az élelmiszerárak 1925 folyamán Gál Benő számítása alapján 20,31%-kal, Dálnoki-Kováts Jenő szerint 20,60%-kal csökkentek, a fűtés és világítás esetében az árcsökkenés 2,40%, illetve 0,60%, a ruházkodásnál 17,70%, illetve 7,80%, a vegyes kiadásoknál 2,90%, illetve 3,20%. A lakberek mindkét számítás szerint jelentősen nőttek, Gál Benőnél 79,70%-kal, Dálnoki-Kováts Jenőnél 85,10%-kal. Így az infláció mérséklődése csak a többi fogyasztási cikkcsoport árcsökkenéséből adódott.⁵⁵

Az első világháború kirobbanásával egy időben a már korábban is jelenlévő infláció fokozatosan egyre nagyobb lendületet vevő pénzromlásba csapott át, amely 1924 végén lefékeződött.

⁵⁵ MNL OL Z-12, 19. csomó 4. tétel.; DÁLNOKI-KOVÁTS Jenő: A megélhetés költségeinek alakulása az 1925. évben. *Közgazdasági Szemle*, 1926/1–2. 51–54.; *Szakszervezeti Értesítő*, 1926/1. 8.; *Közgazdasági Figyelő*, 1927. január 5. 1–2.; Gál Benő *statisztikai gyűjteményei*. VII. k. 6.; *Magyar Statisztikai Évkönyv*, 1923., 1924., 1925. 148.

Az 1920-as évtized második felében ismételtelen megjelenő ár-emelkedések elsősorban az 1924. június 12-én elfogadott vám-tarifára (1924. évi XXI. törvénycikk) 1925. január 1-jei hatályba lépéséből eredtek, amelynek védővám jellegű kulcsai közvetlenül és közvetve növelték a beszerzési és értékesítési árakat.⁵⁶ A fogyasztási cikkek, termékek, a mezőgazdasági termények árai 1914 júliusának derekához, végéhez képest 1924 decemberének utolsó napjáig csillagászati számokkal kifejezhető magasságokba emelkedtek. Összeállításunkban néhány tucat a normális életvitelhez szükséges árucikk 1914. júliusi és 1924. december végi árával – koronában és fillérben – bemutatjuk az infláció térnyerését, megadva a drágulás szorzószámát.

10. táblázat: Termékek, szolgáltatások árnövekedése 1914. július–1924. december között (termék, szolgáltatás, és mennyisége 1914. július, 1924. december vége, és a szorzószám)

Élelmiszerek

finomliszt, kg	0,43	8000	18 605
főzőliszt, kg	0,41	7600	18 537
kenyérliszt, kg	0,38	6400	16 842
barna kenyér, kg	0,30	7800	26 000
zsemle, db	0,04	750	18 750
másodrendű marhahús, kg	2,00	30 000	15 000
borjúhús, kg	2,20	34 000	15 455
másodrendű sertéshús, kg	1,92	42 000	21 875
füstölt szalonna, kg	1,60	44 000	27 500
füstölt kolbász, kg	2,20	38 000	17 273
zsír, kg	1,52	40 000	26 316
burgonya, kg	0,14	2200	15 714
fehér bab, kg	0,40	600	16 500
finom árpagyöngy, kg	0,56	10 000	17 857
savanyú káposzta, kg	0,24	7000	29 167
szemes kávé, kg	4,00	68 000	17 000
cukor, kg	0,82	15 800	19 268

⁵⁶ MT. 1924. évi törvénycikkek. 275–376.

elsőrendű fűszerpaprika, kg	4,00	50 000	12 500
só, kg	0,26	5150	19 808
teavaj, kg	3,60	90 000	25 000
tojás, db	0,07	2500	35 714
tej, liter	0,28	5800	20 714
tea, kg	10,00	150 000	15 000
kakaó, kg	6,00	46 000	7 667
dara, kg	0,48	9000	18 750
elsőrendű rizs, kg	0,45	8000	17 778

Iparcikkek

kőszén, mázsa	3,96	68 000	17 172
fa, mázsa	3,50	67 000	19 143
szappan, kg	0,80	20 000	25 000
mosószóda, kg	0,20	2800	14 000
reggeli napilap, db	0,08	2000	25 000
esti napilap, db	0,06	2000	33 333
cigaretta (Hölgy), db	0,03	300	10 000
kubai szivar, db	0,10	2000	20 000
cigarettdohány, csomag	0,14	2800	20 000
gyufa, doboz	0,14	500	3 571
világítógáz, m ³	0,20	2000	10 000
villanyáram, hw*	0,06	600	10 000
petróleum, l	0,40	5200	13 000
levesestányér, db	0,40	5000	12 500
másodrendű férfiöltöny, db	60,00	1 250 000	20 833
másodrendű télikabát, db	70,00	1 500	1 429
másodrendű női kosztüm, db	50,00	1 950 000	39 000
másodrendű női kabát, db	40,00	2 100 000	52 500
másodrendű szoknya, db	12,00	260 000	21 667

blúz, db	7,00	130 000	18 571
férficipő, pár	15,00	350 000	23 333
női cipő, pár	14,00	320 000	22 857
gyermekcipő, pár	8,00	150 000	18 750
cipőkrém, doboz	0,10	5200	52 000
gyermeköltöny, db	7,50	330 000	44 000
gyermek télikabát, db	10,00	450 000	45 000
másodrendű férfiing, db	3,50	125 000	35 714
másodrendű női ing, db	2,00	36 000	18 000
másodrendű férfiharisnya, pár	0,70	16 000	22 857
másodrendű női harisnya, pár	1,00	30 000	30 000
másodrendű gyermek har., pár	1,50	21 000	14 000
férfikalap, db	6,50	150 000	23 077
ceruza, db	0,10	1600	16 000
tinta, l	1,00	36 000	36 000
inggallér, db	0,50	16 000	32 000
kézelő, pár	1,20	22 000	18 333

Vegyes cikkek

villamosjegy, db	0,16	2834	17 712
belföldi levélbélyeg, db	0,10	1800	18 000
borotválás, db	0,70	5500	7857
hajvágás, db	1,20	13 200	11 000
gallér mosása, db	0,05	1500	30 000
kilós ruha mosása, kg	0,50	11 000	22 000
tisztasági fürdő, alkalom	1,00	25 500	25 500
betegsegélyező járandóság, heti	1,58	31 500	19 937

Az inflációs szorzószámok sokasága igazolta a Központi Statisztikai Hivatal hivatalos adatát, mely szerint a kiskereskedelmi forgalomban az árak az 1913. évi átlaghoz képest (azt egynek tekintve) 1920-ban 45-szörösre, 1921-ben 51-szeresre, 1922-ben 174-szeresre, 1923-ban 2782-szeresre, és 1924-ben – a hiperinfláció hatására – 18 545-szeresre növekedtek. A válogatás 70 fogyasztási cikk áremelkedését mutatta, az átlag 21 731-szeres drágulás, a statisztikai adatnál magasabb. A 26 élelmiszer esetében az árnövekedés 19 638-szoros, a 36 iparcikknél 23 851-szeres, a nyolc vegyes cikknél 19 000-szeres, mindegyik csoportban a statisztikai átlagnál magasabb.⁵⁷

A korona 1924 kora nyári stabilizációja helyreállította a nemzeti fizetőeszköz értékmérő, forgalmi eszköz és vagyonmegőrző funkcióit, jelentősen mérsékelte az inflációt. A nemzeti fizetőeszközt ennek ellenére meg kellett változtatni. A koronába vetett bizalom végzetesen megingott, a csillagászati számok és névértékű államjegyek a gazdasági folyamatokban, a kereskedelemben, a fizetési forgalomban jelentős gondokat okoztak. S végül ennek politikai okai is voltak: jelképesen, de végleg szakítani kellett a Monarchia pénzrendszerével. A minisztertanács 1925. október 16-án úgy döntött, hogy a papírkoronát 12 500-as szorzószámmal pengőre váltják át. November 6-án megszavazták a pengő pénzrendszer megteremtését kimondó 1925. évi XXXV. törvénycikket. A pengőrendszerre való áttérésnek azonban a pozitív eredmények mellett erős inflációnövelő hatásai is voltak, melyek a következő hónapokban bontakoztak ki.⁵⁸

Az inflációszámítás korszerűsítése

Az adatgyűjtés korszerűsítése érdekében a Központi Statisztikai Hivatal 1924-ben a korábbi évek tapasztalatai, a megváltozott fogyasztási szerkezet figyelembe vételével módosította a létfenn-

⁵⁷ Gál Benő *statisztikai gyűjteményei*. I–VII. k.; Dr. MOLNÁRFI Tibor: I. m.; Dr. HAJPÁL Gyula: *Áralakulás a két világháború között. Mezőgazdasági terméke ára*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1973.

⁵⁸ MNL OL K-27. A minisztertanács 1925. október 16-ai ülése jegyzőkönyve. *MT. 1925. évi törvénycikkek*. Jegyzetekkel ellátta: dr. TÉRFFY Gyula. Franklin Társulat, Budapest, 1926. 271–281.

tartási költségek számítását és indexálását. Az új adatgyűjtés eredményeit 1924. december 31-től tette közzé a hivatal, elsőként a november 30-i számítást publikálva. Az új indexálási módszer kiinduló költség szintjét az 1913. évi – az utolsó békeév – átlagárai alapján határozták meg, a százalékos változásokat ettől az időponttól követték (lakbérrel és lakbér nélkül számolva). A létfenntartási költségeket egy négytagú, három fogyasztási egységű – férj 1,0, feleség 0,9, 12 éves fiú 0,6, 6 éves leány 0,5 egység – budapesti munkáscsalád szükségleteihez igazították. Négy csoportba sorolt 28 terméknek az adott hónap utolsó napjára vonatkozó kiskereskedelmi árát (csarnoki, illetve bolti árát) vették figyelembe. A négy csoport az élelmezési költségeket, a tüzelő és világítási anyagokat, a ruházati cikkeket és egy szoba-konyhás lakás bérét foglalta magába heti kiadásokra lebontva. A 12 élelmiszer heti fogyasztása tartalmazott 2 kg másodosztályú marha levest, 1,50 kg sertéshúst (combot vagy tarját), 80 dkg zsírt, 7 liter tejet, 3 db másodosztályú főzőtojást, 50 dkg sajtot, 14 kg kenyeret, 1 kg főzőlisztet, 10 kg őszi rózsa-burgonyát, 2 kg savanyú káposztát, 2 kg fehér, apró szemű babot, 50 dkg finom kristálycukrot. A szintén 12 másodosztályú – kivéve a női harisnyát és a gyermekcipőt – ruházati cikk között szerepelt évente 1 férfiruha, 1 női ruha, másfél gyermekruha, 3 férfing, 3 férfi alsónadrág, 3 női ing, 4-4 pár férfi-, női és gyermekharisnya, 2-2 pár férfi-, női-, és gyermekcipő. A fűtés-világítás csoportnál figyelembe vettek heti 35 kg porosz szenet és ugyanennyi tűzifát, továbbá 3+2 kilowattóra villanyáramot.

A Központi Statisztikai Hivatal új létfenntartási költségindexe korszerűbb volt, mint a korábban alkalmazott, csak az élelmiszer-szükségletet felölelő létminimum-számítás, de még mindig jelentős hiányosságokkal bírt. Az árjegyzésbe bevont termékek, termények, szolgáltatások sorából továbbra is hiányoztak a közlekedési költségek, a betegség- és nyugdíjbiztosítás díjai, az újság és a mozi (általában a kulturálódás, szórakozás), a testi szükségletek (borotválkozás, hajvágás, tisztálkodás, mosó- és tisztítószerek stb.), az iskolai felszerelések (tankönyv, ceruza, tinta stb.). A kiinduló 1924. december 31-i indexszám az 1913. évi árakhoz képest lakbér nélkül 17 103-szoros, a következő év

végén 14 743-szoros árnövekedést rögzített. Laktérrel számolva az indexek 21 834-szeres, 17 306-szoros árnövekedést állapítottak meg, ami arra utalt, hogy a laktérek emelkedése jóval meghaladta a mezőgazdasági termékek, termények, iparcikkek és a szolgáltatások drágulását.

A Központi Statisztikai Hivatal indexszámítása megkésve és csak részben hasznosítva követte a független közgazdászok tapasztalatait, korábban kimunkált számítási módszereit. Gál Benő, Dálnoki-Kovács Jenő és Vágó József kiskereskedelmi árindex-számítása a tényleges lakossági fogyasztáshoz jobban igazodva, annak összetételét pontosabban figyelembe véve adta meg az árváltozásokat. Számításaik további előnyét jelentette, hogy kiinduló időpontnak az 1914. július közepén, illetve végén érvényes – azaz az első világháború kirobbanását közvetlenül megelőző – árakat tekintették. Sőt, az árváltozásokat nemcsak az 1914. július havi szinthez mérték, hanem a vizsgált hónapot, évet megelőző időszakhoz is. Ezáltal adataik és indexálásuk a Központi Statisztikai Hivatal publikációjánál jobban használható, hasznosítható, értékelhető.⁵⁹

⁵⁹ SCHWENG Loránd: Statisztika. Módszertani alapvetés. Stephaneum Nyomda, Budapest, 1944. 334–361.; Dr. ZAFIR Mihály: A régi létfenntartási indexszámok mai szemmel. *Statisztikai Szemle*, 1991. 4–5. 366–381.

